

319994

4

10
2002

Ókortudományi Értesítő

X. szám

36

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztők:

**Forisek Péter
Keisz Ágoston**

Debrecen
2002

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

A jelen szám megjelentetéséhez segítséget nyújtott a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézete az OTKA T 029156, valamint a SOROS Alapítvány (FEPP 238/62) Köszönjük nekik.

Felelős kiadó a Debreceni Egyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetője.

ISSN 1417-8532

Címeink:

Németh György
ELTE BTK Ókori Történeti Tanszék
1364 Budapest Pf. 107
GNEMETH@LUDENS.ELTE.HU

DE Ókortörténeti Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
pforisek@freemail.hu

Keisz Ágoston
KEISZ@MAIL.DATANET.HU

AUREA AETAS

Beszélgetés Julius Moravcsik professzorral

Julius Moravcsik, a Stanford University professzora 1931-ben született Budapesten. A 2001–2002. tanévben a Collegium Budapest vendége volt. 2002. április 15-én tartotta székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjaként *A jó cselekvő mint az etika alapja* címmel. Fő művei: *Thought and Language*. London, 1990; *Plato and Platonism*. Oxford, 1992; *Meaning, Creativity, and the Partial Inscrutability of the Human Mind*. Stanford, 1998.

- *Édesapja Moravcsik Gyula, a kiváló bizantinológus volt. Milyen volt Moravcsik-gyerekeknek lenni? Mennyiben hatott későbbi pályaválasztására az apai minta?*

- Már kiskoromban jól láttam, milyen fontosak a család számára a szellemi dolgok. Anyám modern irodalmat fordított németből és franciából. Tudtam, hogy édesapám ógöröggel foglalkozik. A család sokszor hallgatott klasszikus zenét, engem már kiskoromban elvittek az operába. Az irodalom és a zene fontos szerepet játszott otthonunkban, a festőművészet és a szobrászat már kevésbé. Elég magányos gyerek voltam, többnyire a bátyámmal játszottam, de neki sok barátja volt. Láttam, hogy édesapám teljesen a tudománynak szentelte életét, és azt is, mennyi örömet szerzett ez neki. Az a tény, hogy ő milyen boldog volt ezzel az élettel, nagyban befolyásolt, de az, hogy ő történetesen bizantinológus volt, kevésbé. Ő még egy fűtetlen szobában, téli hidegben is szorgalmasan dolgozott. Néha, mikor külföldön vagyok, bizonyos országokban magam is ezt csinálom.

- *Hova járt középiskolába, és milyen emlékei fűzik egykori tanáraihoz és iskolatársaihoz?*

- A középiskola legnagyobb részét a Fasori Evangélikus Gimnáziumban végeztem el, de az utolsó évet már Amerikában, a Concordia Preparatory Schoolban fejeztem be. A fasori nevelés kitűnő volt. Sokat vártak el tőlünk, de nagyon sokat is adtak tanáraink. Nemcsak szakmájukban voltak kiválók és kutatómunkát is végeztek, hanem a tanulás örömét is sikerült belénk plántálniuk. Jánossy tanár úr, kiváló történész, nagy hatást tett rám. Itt már több barátom volt, és még ma is összejevünk, ha lehet. A Concordiában is nagyon jól tanítottak, latint és görögöt is. Legkedvesebb tanárom Wilbur Luecke volt, aki amerikai történelmet tanított olyan „semleges” és tárgyilagosan, amennyire lehetett. A fizikatanár is evangélikus volt, és megmutatta, hogy nem kell ellentétet látni a vallás és a természettudományok között. Középiskolai éveim tehát nagyon szépek és hasznosak voltak.

- *Az egyetemet hol és milyen szakon végezte? Kik voltak meghatározó tanárai?*

- A Harvardon kaptam a B. A. és Ph. D. fokozatokat, de aztán Oxfordban is tanultam egy évet, amely nagyon nagy befolyással volt rám. A Harvardon még a pozitivizmus uralkodott. Szinte senki sem törődött a klasszikus filozófusokkal. Quine és C. I. Lewis voltak a leghíresebb tanárok, de az én kedvencem Robert Firth volt. Kiválóan tanított és nagyon eredeti gondolatai voltak, amik sajnos nem lettek népszerűek a filozófusok között. Így már korán tapasztaltam, hogy a legmélyebb gondolkodó gyakran nem kap elég elismerést. Sok előadást hallgattam a klasszikus és általános irodalmi fakultáson is. A legkiválóbb tanárom ezeken a szakokon Werner Jaeger, a világhírű klasszikus tudós volt. Oxfordban új világ nyílt ki számomra. Itt a pozitivizmus nem sok kárt tett. Ötven filozófus tanított az egyetemen. Kedvenceim Gilbert Ryle, John Austin, G. E. L. Owen és David Pears voltak. Itt találkoztam J. O.

Urmsonnal is. Ő sokáig jó barátom volt. Oxfordban nem létezett olyan specializálódás, mint a Harvardon vagy általában az amerikai egyetemeken. Mikor a vendégek megkérdezték Urmsont, hogy mi a speciális szakterülete, mindig azt válaszolta: „filozófus vagyok”, és nem hajlandó érdeklődési körét szűkebbre szabni. Azt lehet mondani, hogy egy év alatt annyi filozófiát tanultam Oxfordban, mint az előző három év alatt a Harvardon.

- Hogyan és miért hagyta el Magyarországot?

- Akkor hagytuk el Magyarországot, amikor apánk Párizsba ment egy kongresszusra, és bátyám meg én nem tértünk vissza. Ennek az volt az oka, hogy bátyám az Eötvös Kollégiumban felszólalt, de annyira nem szerették a politikusok rövid beszédét, hogy azt mondták, nem térhet vissza a Kollégiumba. Így beláttuk, hogy ezek között a körülmények között sem bátyám, sem én nem végezhetnénk nyugodtan tanulmányainkat, így aztán 1949-ben Amerikába mentünk, ahol nagybátyáink, Kelemen Pál és György segítségével elvégeztük az egyetemet.

- Milyen kapcsolata volt itthoni és emigrációban élő magyar kollégaival? Mikor és milyen formában kezdődött szellemi „visszatérése” Magyarországra?

- Pályám első részében egyetlen magyar tudóst sem ismertem. Sem Michiganben, sem a Stanfordon nem volt magyar filozófus, a szakomon kívül pedig nagyon kevés embert ismertem. Nagyjából húsz-huszonöt évvel ezelőtt egy nemzetközi konferencián találkoztam Kiefer Ferenc professzor úrral, és ő beszélt nekem a magyar egyetemi életéről. Ezután két másik amerikai tudóssal (egyikük Charles Fillmore volt) meghívtak egy budapesti nyelvészeti és filozófiai kongresszusra. Nagyon jó benyomást tett rám az egyetem és különösen a Nyelvtudományi Intézet. További magyarországi útjaim során megismerkedtem É. Kiss Katalinnal, aki egészen kiváló tudós, és a nyelvészekkel a mai napig fenntartom a kapcsolatot. Később Kiefer Ferenc bemutatott nekem néhány fiatal tudóst, akik ógörög filozófiával foglalkoztak. Ez a csoport is nagyon jó benyomást tett rám, különösen Bodnár István. Később sikerült É. Kiss Katalint és Bodnárt hozzásegítenem, hogy ösztöndíjat kapjanak a Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciencesben. Most már a CEU filozófia tanszékét is ismerem, és nagy megtisztelés volt számomra Ritoók Zsigmonddal találkoznom, aki még édesapám tanítványa volt. Így aztán szellemileg nem kellett „visszatérnem” Magyarországra, mert valójában sohasem szakadtam el tőle. A legfontosabb szál, ami mindig összekötött vele, a népdal volt. Már fasori diák koromban mint cserkész megismerkedtem a magyar népdalok csodálatos világával. Megvan még az a fa furulyám is, amit Béres úr faragott hatvan évvel ezelőtt. Ezen játszom azóta is. A kedvenceim a pentatonban írt régi stílusú dalok. Egy másik kapcsolat a klasszikus zene és az opera volt. Életem fontos elemei maradtak és mindig Magyarországra emlékeztettek. Az irodalomtól sem szakadtam el. Megvannak Arany János, Petőfi Sándor és József Attila kötetei. Ezeket rendszeresen olvasgatom. A magyar filozófiai élettel azonban, amint már említettem, csak később vettem fel a kapcsolatot.

- Melyik egyetemeken tanított az Egyesült Államokban?

- Csak két egyetemen tanítottam, kilenc évig Michiganben és harmincnégy évig a Stanfordon. Amikor ott dolgoztam, Michiganban volt az ország egyik legjobb filozófia „department”-je. Idősebb kollégáim közül meg kell említenem William Frankenát, Charles Stevensont és Arthur Burksöt. Kiváló filozófusok voltak és sokat segítettek abban, hogy megtanuljam a „mesterséget”. Ezekben az években sok előadást tartottam más egyetemeken is. Eddig huszonhat országban tartottam előadást, Dél-Amerikán kívül minden kontinensen. Ezek az utak mutatták meg nekem, milyen mások a filozófia tanításai más kultúrákban. Az USA-ban eddig több mint ötven egyetemen és college-ben voltam vendégelőadó. Ezen útjaim

során megismerkedtem a legtöbb neves amerikai filozófussal, de éppen annyira tiszteltem azokat is, akiket én akkor is kiválónak tartottam, amikor a legtöbb amerikai filozófus nem osztotta véleményemet. Ezek alatt az évek alatt jó barátom lett Noam Chomsky. 1956-ban találkoztunk először és a szoros kapcsolat mindmáig megmaradt. Mindketten azt kutatjuk, mik az emberi természet legfontosabb részei. Ő ezt a nyelvek vizsgálatával próbálja meghatározni, én a klasszikus filozófia elfelejtett részeinek újraértelmezésével akartam erre a kérdésre fényt deríteni.

Sok örömet szereztek számomra doktorandusaim. Csak egy pár példa: Scott Soames (most Princetonban professzor), Nomy Arpály (Rice University), Susan Levine (Smith College), Mohan Matthen (University of British Columbia) és mások. Néha undergraduate-ok is kiválóan dolgoztak. A legjobbak között említhető Suzanne Obdrzalek, Jerry Lax, Barbara Humphries (ő az első nő, akinek állása lett a Harvard filozófia tanszékén). Mindannyian jó filozófusok lettek.

- Hogyan jutott el Platónhoz?

- Platón már undergraduate éveim alatt vonzott. Első egyetemi éveim alatt sok irodalmat, költeményt olvastam, így könnyen meg tudtam érteni egy filozófust, akinek a stílusa nemcsak a filozófiai prózára, hanem a költészetre is emlékeztet. Platón filozófiájának alapvető tézise a látszat és a valóság közötti nagy távolság. Ezt ma a természettudományok éppúgy elismerik, mint a többi tudományág. De a valóságot már Platón korában is éppúgy a konkrét anyagban keresték, mint ma. Platón látta, hogy a valóság legalapvetőbb elemeit az elvontban, a számok világában, a végtelenben találhatjuk meg. Érdekes, hogy ebben ma olyan kevesen hisznek, noha a filozófusok és a logika szakértői egyetértenek abban, hogy Platón valóságfelfogását senki sem cáfolta meg, és ha valamit a helyébe akartak tenni, sikertelenül jártak. Engem már diák koromban nagyon megérintett az, hogy létezhessen egy olyan platóni ontológia, amelyben a számok végtelen birodalma és a szeretet (*erós*) ugyanabba a rejtelmes és csak részben felfogható ontológiai kategóriába tartozik. A Harvardon akkor még a pozitivizmus uralkodott és így szinte senki sem segített nekem. De Raphael Démós tanár úr tanácsokkal látott el a kezdet kezdetén. Akkor sajnos az volt a divatban – mint ahogyan néhányan még ma is azt képviselik –, hogy az ógörög filozófiát úgy kell értelmezni, hogy annak több részét is az analitikus filozófiához lehet kapcsolni. Én ezt sohasem tartottam jó álláspontnak. Végre néhány évvel ezelőtt az Amerikai Filozófiai Társaságban tartott „millenniumi” előadásomban azt mondtam, hogy a legfontosabb azokat a fogalmakat értelmezni, amelyeket a modern világban sajnos elfelejtettek, mert nem illettek bele ebbe a világképbe. Munkám középpontjában az áll, hogyan lehet Platón fogalmait a bölcsességről, a megértésről és az intuitív belátásról értelmeznünk, megértenünk és a modern világban alkalmaznunk, ahol sokan azt hiszik, hogy a bölcsességet helyettesítheti a sok információ, a megértést pedig a tiszta logika fogalomrendszere.

Platón filozófiáját csak akkor lehet megértenünk, ha látjuk az ontológia, episztemológia és az etika kapcsolatait. A részek egymásra épülnek. Ez nagyon érdekes volt számomra. Egy idő után rájöttem, hogy a filozófiában ez általában így van, ha az ember mélyen átgondolja az elméleteket. A fő részeket én is összekötöttem egymással. Nyelvfilozófiámnak hatása van episztemológiámra és mindkettő etikám jó alapjául szolgál. Ezt sokan nem szeretik. Persze felmerült a felületesség vádja. Én azonban mindent megteszek, hogy ezt a hibát elkerüljem.

- Mennyiben tartja érvényesnek a mai napig a platóni etikát?

- A platóni etikának nem az a fogalmi „anatómiája”, mint a modern nyugati etikának. Az ő fő kérdése: „mi legyen az ember legfontosabb tulajdonsága, birtoka?” Miután ezt meghatároztuk, levezethetjük belőle az élet célját és a cél legjobb megvalósítását. Egyetérték Platón-

nal abban, hogy a szellemi dolgokat tarja elsődlegesnek. Ezeket ugyanis megoszthatjuk másokkal, mégsem fogy el az, ami a miénk. A szellemi azért is jó, mert ha megszerezzük, örökké a birtokunkban marad. Nem fogy el és mások sem vehetik el tőlünk. Ilyen egy nehéz theorema megértése, egy új fogalom felfedezése és több más dolog is. Ezzel szemben a hatalom, gazdagság, de még a szeretet is elmúlhat, még ha mindent meg is tettünk érte, hogy megmaradjon az életünkben.

Platón szerint az igaz és mély tudományos munka, mint például a filozófia, csak együttműködés segítségével virágzik. Az igazi tudós meg akarja osztani a bölcsességet, nem csak magának megtartani. Persze Platón idején a tudást nem készpénzért adták. Ma egyetemre kell járni. A tudás szétoztásának így van egy anyagi és versenyszerű aspektusa is. Platón, bár olykor kevésbé volt optimista, nagyjából azt hitte, hogy az emberek képesek eljutni a racionalitásig, és ez minden problémát megold, még a politikaiakat is. Ha megértjük, mi a teendő, a szív engedelmeskedni fog az észnek. Sajnos én ezt nem tudom teljesen elhinni, különösen annak alapján, amilyen politikát, amennyi erőszakot a XX. században tapasztalhattunk. De meg kell próbálni, hogy megtudjuk, meddig juthatunk el vele. Platón azt mutatja, hogy a szellemi sohasem lesz ártalmunkra, és meg tudjuk őrizni. A romantikusok viszont azt hangsúlyozzák, hogy az érzelmi életet is ki kell fejleszteni, még akkor is, ha tudjuk, milyen kockázattal jár. „Better to have loved and lost, than not to have loved at all.” Én máig sem vagyok benne biztos, melyik filozófiának van igaza ebben a vitában.

- *A Collegium Budapestben milyen kutatásokkal foglalkozik?*

- Egy könyvön dolgozom, amely a társadalmi változások etikai aspektusaival foglalkozik. Ma ezt sajnos teljesen elhanyagolják. Ha például az emberek a globalizációról beszélnek, akkor csak az érdekli őket, milyen struktúra hozza nekik a legnagyobb gazdagságot. Ugyanez a probléma az Európai Unióval is. Azt próbálom bemutatni, hogy ha csak a gazdagságra figyelünk, egész kultúrákat veszítünk el. Bár a kultúra és erkölcs között nincs logikai kapcsolat, sok esetben létezik a pszichológiai összefüggés. A könyvben meg akarom mutatni, mikor és hogyan kell a gazdagság túlsúlyával szemben más elemeket is bevinni a társadalmi élet olyan részeibe, amelyekben a társadalmi élet leglényegesebb aspektusait láthatjuk.

- *Hogyan látja a klasszikus tudományok, ezen belül az ókortudomány helyzetét az Egyesült Államokban, illetve Magyarországon?*

- Amerikában az ógörög és a klasszikus filozófia tanulmányozása éppen olyan jó helyzetben van, mint húsz évvel ezelőtt. Nincs túl sok diákunk, de se a minőség, se a mennyiség nem csökkent. Úgy látszik, nálunk jobb a helyzet, mint például Németországban. Mikor olyan hírek jutottak el hozzánk, hogy a klasszikus nyelveket és filozófiát kevesebb helyen tanítják, mint korábban, egyik kollégám javasolta, hogy a tehetségesebb német diákokat hívjuk meg Amerikába görögöt és görög filozófiát tanulni. Az utóbbi kétszáz év története után, amikor a németek vezették a kutatást, ez nagyon komikusan hangzott. De máshol is van remény. Találkoztam néhány nagyon tehetséges, fiatal klasszika tudóssal, akik Oroszországban tanulnak és tanítanak. Magyarországon is jónak tűnik a helyzet. Találkoztam egészen kiváló fiatal tudósokkal e szakmában, és azt hiszem, ennek tradíciói tovább fognak itt virágozni.

Egy nagyon nagy veszély fenyegeti mindenhol a klasszikus tudományokat. Minden alap nélkül úgy tartják, hogy a klasszikus tárgyak szükségtelenek és a technikai dolgokat kellene jobban hangsúlyozni. Ez ellen könnyű érvelni. Semmi bizonyíték sincs arra, hogy a technika önmagában jobba teszi az életet, vagy lényegesen hozzájárulna a politikai és hatalmi összecsapások elkerüléséhez. A klasszikus tudósoknak támogatniuk kell ezt az álláspontot, mert ha ők nem teszik, másoktól hiába várják.

- *Milyen tervek foglalkoztatják? Visszatér az ókortudományhoz, vagy inkább a nyelvtudomány és az etika áll kutatásainak középpontjában?*

- Már előbb is említettem, hogy Platón nem tudta volna elképzelni, hogy valaki jó filozófus, de a tárgynak csak egy vagy két részére specializálódik. A platóni pozíciót sok oxfordi filozófus felvette, és én is velük tartok. Így a jövőben arra készülök, hogy etikai és nyelvfilozófiai eredményeim befolyásolják Platón- vagy Aristotelés-interpretációimat, anélkül, hogy anakronisztikus fogalmakat tulajdonítanék az ókori filozófusoknak. Ugyanakkor fontos az is, hogy emlékeztessük a századot olyan fogalmakra, mint a bölcsesség, az intuitív megértés, és eltérése a „tudás-megértéstől” (savoir-comprendre), és sok másra. Minden generációnak új hidakat kell építenie a klasszikus auktorokhoz, mert a klasszikus tartalmakat egy új nemzedék fogalmi világával kell összekötnie. Ez a munka a tudományt szolgálja, ugyanakkor azzal segíthetné társadalmi és politikai életünket, hogy magasabb színvonalra emeli.

- *Mit tanácsolna azoknak a fiataloknak, akik manapság döntenek úgy, hogy az ókortudománnyal szeretnének foglalkozni?*

- Azt tanácsolom a fiataloknak, hogy ne vegyék túl komolyan a manapság divatos pro-technology propagandát. A technika jó eszközöket teremthet ahhoz, hogy az emberek jól éljenek a világban. Az azonban nagyon is kérdéses, hogy elérhetik-e ezt anélkül, hogy egy bölcsész szakmában nevelődött etika erre irányítaná őket. Úgy kell tekinteni magunkat, mint olyan cselekvőket, akiknek dönteniük kell. A technológiai világ ezen nem fog változtatni. Ehhez az szükséges, hogy a felelősség, a mások iránti érdeklődés ne vesszen ki a kultúrából.

Anglia példát mutatott rá, hogy a humanista nevelés a Civil Service-nek is jó szakembereket képzett, és újabban a nagy amerikai cégek is kezdik belátni, hogy a technológiai képzés nem elég a jó élethez. Az a régi kép, hogy egy görög, latin vagy ókortörténet szakos csak tanítani tud, ma már nem igaz.

A legfontosabb az, hogy a fiatalok azt tanulják, ami érdekli őket. Az újabb régészeti leletek azt mutatják, hogy még sokat lehet tanulni az ókorról. Újabb felfedezések azt is bizonyítják, hogy a görög filozófiáról alkotott képünk is el van torzítva. Nem igaz, hogy nincs semmi új, amit az ókorról tanulhatunk, és még kevésbé igaz, hogy amit a jövőben tanulni fogunk az ókorról, azt nem lehet a jelenre és a jövőre alkalmazni. Az életnek mindig lesznek olyan tragikus időszakai, amikor bölcsességre van szükség, és lesznek olyan időszakok is, amikor a bátorság jutalmát kell hangsúlyozni, és a másokért való munkálkodás örömeit is újra meg újra hangsúlyoznunk kell. Az orvostudomány jelenlegi fejlődése mutatja, hogy az ember emberi oldalát is tekintetbe kell venni a gyógyításban. Az Egyesült Államokban már az orvosegyetemen is tartanak olyan előadásokat, amelyeken regényeket és drámákat elemeznek. Így nemcsak az én álomom az, hogy a társadalom újra fel fogja ismerni a bölcsészettudományok szükségességét. A jövő generáció feladata, hogy ez ne csak kis körökben, hanem az egész társadalomban megvalósuljon.

Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunkban két doktori értekezés téziseit közöljük.

Kisdi Klára

Virgilius Grammaticus Epitomái és Episztolái

Doktori értekezés tézisei*

I.

Ha a dolgozat címe első ránézésre meghökkentőnek tűnik is, nincs szó félreértésről: valóban a Virgilius Grammaticus néven ismert, titokzatos középkori szerző írásairól lesz benne szó. A két bizarr grammatikai mű, az *Epitomae* és az *Epistolae* furcsa, helyenként szinte teljesen érthetetlen, már-már nem is latin nyelven, különös, olykor a nyelvészettől meglehetősen távol álló tanok sajátos egyvelegét tartalmazza, sosem hallott tekintélyekre támaszkodva, olvasójában még afelől is kétséget támasztva, hogy érdemes-e egyáltalán valamiféle értelmet keresni a sorok között. Az *Epitomae* eredetileg tizenöt fejezetből állhatott, ezekből most tizenkettőt olvashatunk, az *Epistolae* pedig nyolc darabot foglal magában, bizonyos *Julius Germanus* diaconushoz címezve. Míg az előbbi stílusa nagyjából hagyományos, leíró jellegű, a második telis-teli van rövidebb-hosszabb, olykor kabaréba illő jelenetekkel, grammatikus-kongresszusok, viták és beszélgetések erősen dramatizált leírásaival, mint például a két nagyírű mester, *Galbungus* és *Terrentius* vitája az *ego* vocativusa kapcsán, vagy *Regulus Cappadocus* és *Sedulus Romanus* tizenöt napos, kardélre menő összecsapása az ige „inchogatív” formájáról.

Első ránézésre egynek gondolhatnánk a sok Donatus-kommentár közül, hiszen az *Epistolae* felépítése nagyjából a donatusi *Ars minor*, az *Epitomae* pedig az *Ars maior* szerkezetének felel meg. Ám az utóbbi három zárófejezetének címei láttán máris megtorpanunk, a várt stílushibák és beszéddíszek helyett egészen mást pillantva meg: ugyan ki hallott például a „*scinderatio fonorum*”-ról? Ha azonban bele is olvasunk a könyvbe, még nagyobb meglepetések fognak érni bennünket. Sosem hallott tanításokra bukkanunk, sosem létezett „tekintélyek”, „mesterek”, mint *Galbungus*, *Lapidus*, *Sulpita*, *Etherius*, *Balapsidus* és társaik szájából. Ha netán ismerős nevekre akadunk közöttük, örömünk akkor sem fog sokáig tartani: hiába is próbálnánk azonosítani a Cicero-, Cato- vagy éppen Horatius-idézeteket. Hiszen ki hinné, hogy Cicero valaha is mondott ilyesmit: „*caelus ille elevatus visu carnalium caret*”?

II.

A művek furcsaságán való első megdöbbenésünkre a legkézenfekvőbb megoldás – amennyiben kizárjuk a lehetőségét annak, hogy egy örült munkájával állunk szemben – paródiát látni a két vaskos kötetben. A Virgilius-kutatók első hullámát, a múlt század végi német és francia tudósokat leszámítva – akik szerint komoly grammatikát próbált írni, de anyanyelvi kompetencia híján csupán ennyire futotta tőle – ma már senki sem veszi betűről betűre komolyan a szerzőt. Tény, hogy a parodisztikus részek mellett a két könyv számos valós tant is tartalmaz:

* Témavezető: Adamik Tamás egyetemi tanár.

általában ismert tényekből, adatokból indul ki, azután megcsavarja, avagy a végletekig fokozza a jelenséget, ezáltal igen komikus, egyben irreális hatást érve el. Feltűnő az is, hogy az egyszerű, magától értetődő nyelvtani jelenségekre nem tér ki, csupán a furcsa, meglehetősen példát jegyzi le.

Ennek ellenére Aldhelmen és Bedán kezdve igen sokan használták, hivatkoztak rá. Említésre méltó az is, hogy nem csupán nyelvészeti munkák szerzői idézik gondolatait, hanem – olykor forrásmegjelöléssel együtt, olykor azonban anélkül – helyet kapnak olyan, bölcs mondasokat tartalmazó gyűjteményekben is, mint a *Florilegium Frisingense* vagy Sedulius Scotus *Collectaneuma*. Lehetséges volna, hogy ezek a tudós emberek ilyen könnyen bedőltek egy csalónak? Vagy mi vagyunk azok, akik félreértjük, nem tudván a középkori olvasó szemével olvasva „a sorok között” meglátni az üzenetet?

III.

A vélemények nem csupán a komolyság tekintetében oszlanak meg, hiszen már az is szinte megoldhatatlan kérdés, hogy szerzőnk voltaképpen hol és mikor alkotott. Bár a Virgilius által említett személyek, események között számos gall vonatkozásút véltek felfedezni, igen hamar felfigyeltek Virgilius nyelvének, gondolkodásmódjának inzularis jellegére is. A döntő szót mégis Michael W. Herrennek kellett kimondania: szerzőnk olyannyira szoros rokonságban áll az ír alkotókkal, oly nagy hatást gyakorolt az őt követő ír szerzőkre, hogy minden valószínűség szerint neki magának is írnek kellett lennie, de legalábbis élete egy részét Írországból kellett leélnie. Jóllehet, lényegében mi is osztjuk ezt a véleményt, mégsem tagadhatjuk a grammatikus zsidó, illetve gall gyökereit, legfeljebb az arányokon meg a sorrendiségen lehetne vitatkozni.

A kutatók legutolsó hulláma ugyan egyetért abban, hogy Virgilius grammatikus a VII. század közepe táján alkothatott, amennyiben *terminus ante quem*nek első, angolszász felhasználóit tekintjük (pontosan 658-ból), *post quem*nek pedig Sevillai Isidorus *Etymológiáit* (636-ból), melyeket viszont szerzőnk vesz alapul, de hogy Virgilius valóban használta-e Isidorust, maig nyitott kérdés. Thomas Stangl ötlete nyomán Manitius gyűjtött ki először jó néhány párhuzamos helyet irodalomtörténetének Virgiliusról szóló fejezetében, de még a pontos meg-egyezések sem lennének önmagukban bizonyító erejűek, dolgozatunkban pedig éppen arra próbálunk rámutatni, hogy a két szerző közötti kapcsolat egyáltalán nem ilyen szoros: hasonló tartalmú szófejtéseikhez inkább közös forrást használhattak (elsősorban Varro, valamint Cassiodorus etimológiáit), legtöbbször azonban csupán a feltett kérdés azonos, a válaszhoz vezető út és az eredmény nagyon is különböző. Virgilius forrásainak és másodlagos szöveg-hagyományának vizsgálata egyébként is a kutatás legelhanyagoltabb területének mondható (az 1979-es, Giovanni Polara vezetésével készült kétnyelvű, kritikai kiadás sem tér ki rájuk), ezért a disszertáció részét képező, filológiai igényű fordítások lábjegyzeteiben az idézettek és az idézők egyaránt utalunk.

IV.

A disszertáció behatóan foglalkozik Virgilius Grammaticus nyelvezetével. Megvizsgálja az *Epitomae* és az *Epistolae* lapjain előforduló görög, héber és óir szavakat, valamint a három nyelvre vonatkozó egyéb megjegyzéseket és a valószínűleg Virgilius által kiagyalt szavakat is. Tartozik hozzá egy hapax-szótár, amelyben nemcsak a filozófiai latinból, illetve a két műben többször említett „tizenkét latin” valamelyikéből származó különlegességek kaptak helyet, hanem az alakváltozatok, szóösszetételek, igekötős igék és társaik is, amelyek lehetnének ép-

penséggel valódi latin szavak, de más szerzők egyáltalán nem, vagy csak elvétve használják őket. A szavakat értelmezve és eredetüket kutatva a szótár Virgilius nyelvezetének, általa pedig gondolkodásmódjának jobb megismerését szolgálja.

Szerzőnk azonban nem egyszerűen szavakat talált ki, hanem titkos nyelvet (ezt filozófiai latinnak nevezi), titkosírást és egyéb rejtvényeket is. Feltételezhető, hogy közelebbi vagy távolabbi, közvetlen vagy pusztán szellemi kapcsolatban állott a Brit-szigetek egyes alkotóival (elsősorban az *Auraicept na n'Éces* című obskurus, középkori iskoláskönyv meg a *Hisperica Famina* összeállítóira gondolunk), bizonyos zsidó misztikus irányzatokkal (nevezetesen a Kabbalával) és esetleg az arab gondolkodókkal is. Nyelvi jelenségek illusztrálása végett gyakran állítja elénk az embert, az emberi avagy a látható világot, sőt vázol egy makro-mikrokozmosz-elméletet is. Az Epitomák nyitófejezetét magának a *Sapientia*nak szenteli,

később pedig enciklopédiaszerűen tárgyalja a hét szabad művészetet, persze a maga sajátos módján.

V.

Virgilius nyelvtana azonban nem csupán a titkos nyelvek, valamint a betű- és számmissztika titkos tanításainak rejtekhelye, hanem számos biblikus idézetet is tartalmaz. Mivel az előbbiektől nyomórészt a korábban keletkezett Epitomák lapjain jelennek meg, hogy azután átadják helyüket az Episztolákban uralkodó keresztény tanoknak, amelyek a Bárány menyegzőjét megjelenítő látomás meg a záró *ludusok* trónon ülő „Szentháromság, egy igaz Istenének” képeiben mintegy keretbe foglalják a nyolc levelet, talán nem járunk messze az igazságtól, ha mindebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a különlegesre, misztikusra oly fogékony Virgilius mély megtérési folyamaton ment keresztül. Tanítványként szívesen hallgatott bármit, amiben a bölcsesség bármely kis szeletét felfedezni vélte, de amikor már maga is mesterként oktatott, a szent Bölcsesség borát másféle itallal nem vegyítette. Feltehetőleg zsidó közegeből indult (hiszen az atyák törvényeire az Epitomákban feltűnően gyakran utal), később azonban nem csupán keresztény hitre tért, hanem annak legalább olyan buzgó védelmezője és hirdetője lett, mint amilyen elszánt apostola a latin nyelvnek. Mindazonáltal különös, hogy szerzetes és hittérítő léte mégis mennyire rejtett módon és milyen keveset beszél hitéről. Filozofikus alapállásból közelít tárgyához, de célja az isteni tanok védelmezése és hirdetése, ha rejtett módon, a grammatika álarca mögé bújtatva is. Ha figyelembe vesszük, hogy korában a szabad művészetek egyetlen túlélője a grammatika maradt, amely így minden tudomány előszobájává lépett elő, hovatovább egymaga képviselte a filozófia egészét; a virgiliusi értelemben vett *Sapientia* – melynek kutatása valamennyi filozófus elsődleges célja – szoros kapcsolatban kellett, hogy álljon az írással, vagyis – innét már csak egy lépés – a Szentírással. És hogy miért választotta mindehhez a paródia kereteit (mert a mű szatirikus voltát mi sem tagadhatjuk), azon cseppet sem fogunk csodálkozni, ha megpróbáljuk a korabeli olvasó helyébe képzelni magunkat: a középkori ember számára egészen máshol voltak a határok tabu és szentség, blaszfémia és jóízű nevetés között.

VI.

Két írásában összesen vagy kilencven szerzőt idéz, jó néhányukat többször is; a leggyakrabban természetesen mesterét, Aeneast. Véleményét általában más szájába adja, a vitákat nem dönti el, inkább felsorakoztatja az egymásnak ellentmondó nézeteket. Nem csupán mestereit és kortársait szerepelteti azonban írásaiban, hanem utal arra, hogy neki magának is voltak tanítványai. Feltűnő, hogy kizárólag az Episztolák lapjain tesz említést róluk, ezért joggal fel-

tételezhetjük, hogy a korábban keletkezett Epitomákat még diákként írta, mesterei tanítását jegyzetelve, kivonatolva a maga egyéni módján (ezért a címválasztás), míg az Episztolákat – amint a Praefatióban maga is leírja – tanítványa, *Julius Germanus* kérésére állította össze, amikor megöregedvén immár maga is nagy tekintélyű mesternek számított. (A tekintély egyébként kulcsszó Virgilius értelmezéséhez.)

A Virgiliusnál szereplő személyek nagy része klasszikus álnevet visel. Vajon egy bohókás társaság tagjaival állunk szemben (amilyen néhány évszázaddal később Nagy Károly udvarában Alcuin köre lehetett), vagy valamennyiüket, műveik címeivel és részleteivel, így a számos gondosan megszerkesztett verssel együtt Virgilius találta volna ki? Ha ez utóbbi feltételezés mellett foglalunk állást, úgy a grammatikust valóban kiemelkedő zseninek, de elszigetelt alkotónak kell tartanunk, aki fantáziájával és tehetségével bizony jócskán megelőzte korát. A másik lehetőség mellett szól azonban az, hogy ha nem is sok, de egy-két alak talán mégiscsak azonosítható a számos név közül, így a grammatikus *Terrentius* és *Cicero* néhány mondatával a Keil-féle *Grammatici Latini* lapjain is találkozhatunk, *Horatius*ról talán a Beda *De natura rerum*ához írott, X. századi *Byrhtferth-i kommentár*ban esik szó, a *Donatus orthographus* című munka szerzőjét pedig a számos szó szerinti egyezés és Virgilius nevének sűrű emlegetése láttán egyenesen Virgilius hasonló nevű tanítványával azonosíthatjuk. Az egyetlen, akiről teljes bizonyossággal elmondható, hogy valóban létezett és alkotott, a *Glengus* követőjének mondott *Asper*. (Maga a *Glengus* név szintén előbukkan egy másik, Virgiliusszal valószínűleg azonos időben élt szerző, *Aldhelm* egyik levelében is, mindketten egy állítólagos versét idézik bizonyos szószátyár fecsegőről: *Gurgo fugax fambulo dignus est*.)

VII.

Az Epitomákban és az Episztolákban azonban még számos vers olvasható. A disszertáció Virgilius párját ritkító költészetelméletét is tárgyalja egy fejezet erejéig. Szerzőnk szándéka a „görög versmértékek” ismertetésével szemben az, hogy az eredendően latin poézis szabályait fogalmazza meg, segítségével így módon a hangsúlyos, ritmikus verselés születésénél bábáskodhatunk. A szótagok rövidsége-hosszúsága helyett valóban a hangsúly válik rendező elvvé, amennyiben feltételezzük, hogy minden egyes szóban egy van belőle. Ebben az értelemben tekinthetjük a szavakat (Virgiliusnál: „fona”) metrikai alapegységeknek, „metrumoknak”, a vers típusát ugyanis a szavak száma szerint határozta meg, ami a szótagszámláló vers felé mutat, bár inkább „szószámlálónak” nevezhetnénk. Lássunk egy példát. Ha a rövidségeket-hosszúságokat szabályosan tüntetjük fel, egy dodrans-párral, ha lazábban kezeljük, egy sajátos pentameterrel állunk szemben; ha a szótagszámláló rendszerben próbáljuk elhelyezni, jambusi tizenkettős lesz, amolyan alexandrin; míg Virgilius elnevezéseit alkalmazva *quadrifonus*nak, azaz négyszavas versnek írható le a következő sententia: *Lubrica irrepens raptet oblivio*.

A disszertáció (mely az első és egyúttal az egyetlen magyar nyelvű híradás a szerzőről) célja ezek után nem lehet más, mint hogy e két különleges középkori nyelvtankönyv ne jusson erre a sorsra...

Óbis Hajnalka

Észak-Afrika polgári és vallási élete az újabb augustinusi levelek alapján.

A *defensio* módszerei Aurelius Augustinus levelezésében

Doktori értekezés tézisei*

A Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszékének doktori programja az antik szöveggyomrányozódással és a római civilizáció történetével foglalkozik. Ezen belül magam Aurelius Augustinus azon leveleit kutattam, amelyek nemrég kerültek elő két kódexből Johannes Divjak bécsi professzor munkájának eredményeként. A 29 újabb levél megtalálása és 1981-ben történt kiadása azért is nagy jelentőségű, mert manapság nem gyakran kerülnek már elő új kéziratok, a kutatók jórészt azokkal foglalkoznak, amelyeket még a humanisták találtak meg és másoltak, vagy másoltattak le a későbbi korok számára. Divjak professzor a két kézirat alapján elkészítette a levelek kritikai kiadását, valamint több szerző tollából számos tanulmány született az újabb levelekben található részproblémákról.

Az újonnan felfedezett levélgyűjtemény első teljes magyar nyelvű fordítása és vizsgálata alkotja doktori kutatásaim tárgyát. Augustinus levelezésével kapcsolatban hiányzik a teljes magyar fordítás: Balogh József 1926-ban csak néhány levelét fordította le magyarra az akkor ismert 270-ből, Schmal Dániel Az *imádságról* szóló, 130. számú levelet fordította le, valamint az újabban előkerült levelek közül kettő jelent meg eddig saját fordításomban. Az Augustinus-levelek többsége szerzőjük püspöki tevékenységéhez kapcsolódik, azoknak az embereknek az ügyes-bajos, néha jogi jellegű ügyeiben ad tanácsot, akik hozzá fordultak segítségért, közbenjárásért kérve. Eme írásai egyházszervező munkájáról tanúskodnak, néha szövegkritikai, teológiai, filozófiai kérdéseket is érintenek, de ami kutatásaim számára központi jelentőségű: számos új információ található bennük a negyedik századi Észak-Afrika életéről, társadalmára vonatkozóan. Az akkori szociális feszültségekről, eretnekmozgalmakról, az *Africában* élő római műveltségű elit mindennapi életéről tájékoztatnak bennünket. A levelek terjedelme néha kisebb értekezésnyi, és a korabeli szokásoknak megfelelően nemcsak a címzett olvasta őket, hanem továbbadta, továbbküldte ismerőseinek, barátainak.

Tudományos kutatásaimban első lépésben ennek a levélgyűjteménynek a teljes, kommentárokkal ellátott magyar nyelvű fordítását készítettem el, majd azt vizsgáltam, hogy e levelek mennyiben szolgáltatnak új adatokat a negyedik századi hanyatló Római Birodalom történeti és társadalmi viszonyainak vizsgálatához. Jelen disszertáció részletesen magát a *defensio* jelenségét kutatja az augustinusi levelekben. A terjedelmes augustinusi levelezésből, amely tematikailag rendkívül változatos, azokat az írásokat vizsgálom, amelyekben a levél írója közbenjár valaki érdekében, megvéd egyéneket vagy csoportokat valamilyen számukra nehéz, válságos helyzetben. Elsősorban tehát a levelekben leírt konkrét, egyedi esetek vizsgálatából igyekszem következtetéseket levonni; Augustinus egyéb műveit úgy vonom be vizsgálatomba, hogy keresem bennük azokat az elveket, amelyek alapján a szerző a konkrét, levelekben előadott esetekben eljárhatott. A nyolcvanas években felfedezett ún. újabb levelekre koncentrálna arra keresem a választ, hogy a régebben ismert levelekhez képest ezek a szövegek milyen új adalékokkal szolgálnak a Kr. u. IV. század végi – V. század eleji *africai* társadalom vizsgálatához. A leveleket olvasva az esetek elemzésénél először a reális viszonyokat és a történeti kontextust kell meghatározni, hogy kit kitől vagy mitől véd meg Augustinus, az eset előzményeit, körülményeit, és ha van: analógiáit. A „hogyan”-t, vagyis a védelem jelenségének a

* Készült a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszékén. Témavezető: Havas László egyetemi tanár

szerkezetét a levelek szövegének vizsgálatával, bennük a meggyőzés technikáival, érvrendszerével együtt tárom fel. Az adott személy megvédelmezése céljából ugyanis a levelekben Augustinus rá akar valakit venni valamilyen cselekvésre, és a hatásgyakorlási módok nyelvi jelei megfigyelhetők a levelek szövegében, és kirajzolódik belőlük az akkori társadalomban jelen lévő hatalmi viszonyok bonyolult hálózata és azokon belül Augustinus püspök helye és befolyása. Figyelemre méltó, hogy a jogi eszközök felhasználásával legtöbbször csak fenyegetőzik, és a bűnösök enyhébb büntetést kapnak, mint ami a törvények szerint megilletné őket. A jogi eszközök mellett nem elhanyagolható ezeknél a közbenjárásoknál, közbeavatkozásoknál Augustinus *auctoritasa* sem. A levelekben meghatározott cél: a világi hatalmaknál való közbenjárás (*intercessio apud saeculi potestates*) csak akkor járt sikerrel, ha a stílust is ennek megfelelően alkalmazta a levélíró. Mindezek miatt vizsgálom a levelek stíluskülönbségeit is, ha azokban a címzetthez való alkalmazkodás nyilvánul meg.

II. Az Augustinus-levelek

II. 1. Az augustinusi levél sajátosságai, levelezésének tárgyi feltételei

Aurelius Augustinusnak (354–430), aki a késő antikvitás legnagyobb hatású gondolkodói közé sorolható, nagy számban maradtak ránk levelei. De ha valaki a *Vallomásokból* megismert Augustinus alapján azt várja ezektől, hogy egy híres ember magánlevelezését olvashatja (mint például Marcus Tullius Cicerónak a római köztársaság korából származó leveleinek olvasásakor), akkor az csalódni fog. Leveleinek egy része ugyanis teológiai-filozófiai fejtegetéseket tartalmazó értekezés, a többi pedig szorosan kapcsolódik egyházfői, lelkipásztori működéséhez; csak formájukat és a levélírás alkalmát tekintve magánlevelek, a bennük megvitatott problémák a nyilvánosságnak is szólnak. Mielőtt az Augustinus-levelek sokféleségét számba vennénk, azt kell tisztáznunk, hogy mit is tekintett maga a szerző levélnek.

Augustinus hatalmas irodalmi munkásságának ezt a sajátos csoportját a *litterae* vagy *epistula* szóval nevezi meg, bár néha előfordul az is, hogy az általánosabb értelmű *scriptura* szóval utal rájuk. A cicerói meghatározás hatása, mely szerint a levél műfaja az előbeszéd helyettesítőjeként fogható fel (*amicorum colloquia absentium*), Augustinusnál abban nyilvánul meg, hogy a leveleiben folytatott közlésre gyakran használja a *sermo*, *sermocinari*, *loqui*, *conloqui*, *conloquium*, *litterarum alloquium* szavakat. A műfaji besorolás már magának a szerzőnek is gondot okozott, mivel néhány levele olyan hosszúra sikeredett, hogy inkább értekezésnek tekinthető. A hippói püspök a *Retractationum libri duo* című munkájában felülvizsgálja (*retractare*) addig írott műveit, műfajilag könyveket, leveleket és értekezéseket különböztet meg (*opuscula in libris, in epistulis, in tractatibus*). Ebben a művében néhány levélét Augustinus *librinek* nevezi, de nem használja következetesen a két terminust, a *libert* és az *epistulát* a művek felsorolásakor, bár a *Retractationes*-ben megad egy kritériumot a két terminus elkülönítésére. A két típus elkülönítését számunkra is nehezíti az a tény, hogy az antikvitásban elterjedt szokás volt az, hogy irodalmi műveket valakinek név szerint ajánljanak, így a könyvek is valakihez, egy konkrét személyhez szólnak ajánlásukban. Bár Augustinus az írás kiterjedtsége, az anyag bősége, a feladó és címzett nevének jelenléte alapján különbséget tesz az *epistula* és a *liber* között, a két kategória azonban szóhasználatában nem zárja ki egymást.

A problémát bonyolítja, hogy nemcsak Augustinus nem különbözteti meg következetesen a *libert* és az *epistulát*, hanem a szöveghagyományozódás során is megvoltak ezek a következetlenségek. Így a levélcorpusban fennmaradt levelek egy része valójában inkább értekezésnek tekinthető. Az értekezésszámba menő leveleken kívül a levélcorpusban maradt fenn két olyan *scriptura* is, amely szintén nem tekinthető levélnek: a 211. epistula, amelynek a szövege

a hippói apácákhoz íródott szabálygyűjtemény (*Regula ad virgines*), és a 213. epistula, amely az Augustinus által megfogalmazott egyházi jegyzőkönyvek szövege (*Acta ecclesiastica*).

A levelek között vannak azonban olyanok is, amelyek közelebb állnak formailag a magánlevélhez. A legtöbb esetben mégsem csak egyszerű magánlevelekről van szó, mert az Augustinus által titkárának diktált levelet, amelyet papi személyek vagy laikusok vittek el püspöktársaihoz vagy más papi személyekhez, több példányban lemásolták és szétküldték a Földközi-tenger térségében. Így azt mondhatjuk, hogy ezek a levelek publicisztikai céllal íródtak, és nem tekinthetők csupán magánleveleknek. Augustinus levelezése, ha a fennmaradt közel háromszáz levelet tekintjük, rendkívül élénk volt, és térben Galliától Palesztínáig terjedt.

Magukból a levelekből a levelezés tárgyi feltételeire vonatkozó adatokat is megtudhatunk, például azt, hogy mire (papír, pergamen, elefántcsont tábla) és mivel (tinta, *stilus*) írtak akkoriban. Az antikvitásban általában nem maguk a szerzők írták leveleiket, hanem diktálták. Augustinus is így tett, tollba mondván leveleit. Életrajzírója, Possidius is sok adatot szolgáltat erre vonatkozóan, de maga Augustinus is ír egyik levelében a diktálás nehézségeiről. Ilyen esetben a kapott levél autentikusságát úgy bizonyították, hogy a levélíró a végén saját kezűleg is aláírta és saját kezűleg néhány szavas üdvözetet vagy jókívánságot írt a levél végére, amelyet a másolók *alia manu*val szoktak jelezni. A levelek hitelességét fokozta, hogy Augustinus általában a gyűrűjével is lepecsételte őket, ezt szintén Possidiustól tudjuk.

A megírt levelek a címzettekhez levélvivők révén jutottak el. Nincs utalásunk arra, hogy Augustinus az állami postaszolgálatot valaha is igénybe vette volna, amely inkább az állami hivatali levelezésre volt fenntartva. Több adatunk van azonban a levélvivők által végzett kézbesítésekről, akiket Augustinus a *perlator*, *baiulus*, *portitor*, *tabellarius* szavakkal nevez meg. A levelekből megtudjuk azt, hogy ezek a levélvivők egyházi emberek és laikusok egyaránt lehettek és általában név szerint is említik őket a levélben: a címzett figyelmébe, pártfogásába ajánlják, vagy fontos szóbeli üzenetet bíznak rájuk.

II. 2. Az augustinusi levélcorpus kialakulása és a levelek szöveghagyományozódása

E terjedelmes levélcorpus kialakulásával kapcsolatban először azt a kérdést kell megválaszolni, hogy széles nyilvánosságnak szánta-e Augustinus minden levelét. E kérdést a *libernek* is nevezett hosszabb értekezéseknél, valamint az *Acta ecclesiastica* és a *Regula ad virgines* esetében is könnyű igennel megválaszolni. A levelek vizsgálatából kitűnik, hogy Augustinus az elküldött levelekből megtartott magának egy példányt, mivel ha egy-egy levél elkallódott, újra el tudta azt küldeni, illetve későbbi leveleiben gyakran idéz korábbi elküldött leveleiből. A levelek másolatának a szerző általi összegyűjtése lehet az egyik magyarázata annak, hogy ilyen nagy számban őrződtek meg Augustinus levelei, mivel a különféle címzettekől nehéz lett volna azokat utólag összegyűjteni az Augustinus halálát követő barbár támadásoktól zavaros időkben.

Régen nem abban a formában és nem olyan csoportokban voltak összegyűjtve, mint ahogy a mi korunkig eljutottak, hanem lassanként növekedett a számuk a kéziratokban. A szakirodalom megosztott abban a tekintetben, hogy a levelek első kiadója maga Augustinus volt-e. Valószínűnek tűnik Goldbacher nézete, aki a levélgyűjtemény struktúrájával foglalkozván a corpusok kialakulását úgy magyarázza, hogy a kevesebb levélből álló kisebb gyűjteményeket az idők során új darabokkal bővítették, ami arra utalna, hogy nem létezett egységes antik kiadásuk. Nagyon gazdag a szöveghagyománya a Hieronymus-Augustinus levelezésnek, talán azért, mert mindkét fél külön-külön is publikálta. Kevésbé tartom meggyőzőnek azt a nézetet, hogy a leveleket a címzettekől gyűjtötték volna össze a hippói püspök halála után, mivel a levelekből egyértelműen bizonyítható az, hogy Augustinus megőrizte az elküldött levelek má-

solatait, így könnyebben és nagyobb valószínűséggel alakulhatott ki ezekből a levélgyűjtemény, vagy jöhettek létre kisebb levélcorpusok, amelyek egy részét Augustinus még életében publikálta, más részét pedig halála után adták ki. Előfordulhatott, hogy néhány levele fennmaradását az segítette elő, hogy a címzetek is gondosan megőrizték, de szerintem nem ez lehetett az összes levél fennmaradását elősegítő fő tendencia.

A kéziratos hagyományból azt a következtetést lehet levonni, hogy a levélcorpusok az idők folyamán kibővültek, így a kéziratokban lévő levelek száma fordított arányban áll a kéziratok régiségével, vagyis minél régebbi egy kézirat, annál kevesebb levél van benne.

A szövegkiadások is a kéziratos hagyományhoz hasonló, az idők előrehaladtával bővülő tendenciát mutatnak. A levelek kritikai kiadását a benedek rendi maurinus atyák készítették el Párizsban, 1679 és 1700 között. A gyűjteményhez tizenhat, addig kiadatlan új levelet tettek hozzá, majd kronologikus rend szerint sorba állították őket, erre vezethetők vissza a levelek sorszámai. Négy csoportot különítettek el a levelek keletkezési ideje szerint:

1. Az Augustinus püspökségét megelőző periódus (Kr. u. 386–395; 1–30. levél)
2. A donatista konferenciáig tartó időszak (Kr. u. 396–410; 31–123. levél)
3. A donatista konferenciától Augustinus haláláig tartó periódus (Kr. u. 411–430; 124–231. levél)
4. Bizonytalan datálású levelek. (232–270. levél)

A maurinusok által kiadott levélgyűjtemény 270 darabot számlál, ezek közül ötvenhárom nem Augustinus írt, hanem negyvenhét az ő címére, hat pedig barátai címére szóló levél. A későbbi kiadók is (Migne, Goldbacher) megtartották a maurinusok számozását, annak ellenére, hogy néhány levélről később bebizonyosodott, hogy a maurinusok tévedtek velük kapcsolatban a sorrend megalkotásakor. A maurinusok után előkerült leveleket „A” jelzéssel illesztették a levélgyűjteménybe. (184/A, 202/A, 92/A, 173/A és 185/A, és 212/A levelek).

II. 3. Az újabban előkerült Augustinus-levelek

Az augustinusi levélcorpuszt jelentősen bővítette 1981-ben azoknak az ún. új leveleknek a kiadása, amelyeket Johannes Divjak bécsi professzor fedezett fel két franciaországi kódexben, majd adott ki a CSEL 88. kötetében. Figyelemre méltó tény, hogy egy ilyen jelentős dokumentumcsoport annyi évszázadon át ismeretlen maradt a kutatók számára. Ennek a levélcorpus hagyományozódásának előbb említett jellegzetességein kívül az lehet a magyarázata, hogy csak két, viszonylag későbbi kéziratban őrződött meg. Az új levelek közül huszonhétnek maga Augustinus a feladója, kettőt Consentius diktált, akit más augustinusi levelekből már ismerünk, egyet pedig Hieronymus küldött Aureliusnak, Carthago püspökének.

Divjak a franciaországi Augustinus-kéziratok katalógizálása közben a marseille-i könyvtár 209. számú kéziratában több levelet talált, amelyek addig ismeretlenek voltak a kutatók számára. Ezek az írások a kéziratban más Augustinus-levelek között őrződtek meg, és bebizonyosodott, hogy ezeket is neki kell tulajdonítani. A mondatok, a stílus, a levelek tartalmi vizsgálata arra a következtetésre indítanak, hogy valódi augustinusi levelekről van szó. Már csaknem elkészült a kiadásukkal, amikor egy újabb szerencsés véletlen történt, ugyanis a Párizsi Nemzeti Könyvtárban egy másik kódexet talált, amely ugyanazokat a leveleket tartalmazta, és sokkal régebbi volt. A 16861-es számú Codex Parisinus – amit Divjak Codex C-nek nevez, míg az említett marseille-i kéziratot Codex A-nak – XII. századi, gótikus írással készült. A marseille-i, 209. számú másik kódex története és eredete jobban ismert számunkra, mint a párizsié: a XV. század közepén íródott, szép iniciálék találhatók benne, amelyek segítenek a datálás meghatározásában is, mivel a festő a kéziratot vadállatok, oroszlán, kígyó, mesebeli lények képével díszítette. A párizsi C-kódex sokkal régebbi, mint az A-kódex, és sok korrekciót tartalmaz, amelyet vagy ugyanaz a kéz, vagy ugyanabból a korból más kéz végzett el. Ez

a kéz részben kivakarta a szöveget és gyakran az A-kódex olvasataival kongruens olvasatokat iktatott be, néha pedig azt is megjelölte, ha a szavaknak más sorrendje van. Nehéz megmondani, hogy a C-kódex *scribája* miért változtatta meg olyan gyakran a szavak sorrendjét, mert ezzel gyakran még rosszabbá teszi a szöveget és csak néhány helyen javít rajta. A szavak sorrendjének a megváltoztatásán kívül a kódexek nem sokban különböznek, mindkét kódexben nagyjából ugyanazokat a szövegromlásokat láthatjuk, ezek néha a folytonos írásból erednek, legtöbbször a *scriba* tévedéseiből. Néha annyira romlott a szöveg, hogy nem lehet kijavítani, és *crux*szal kell ezeket a helyeket megjelölni. A C és az A kódex vizsgálatából az valószínűsíthető, hogy elég közeli rokonságban lehetnek a kéziratos hagyományt tekintve, az A a C-nek egy *subarchetypusa*.

Azt, hogy valóban augustinusi levelekről van szó az új kéziratokban, a levelek tartalmi és stílusvizsgálata bizonyítja. Az új levelekben tárgyalt témák összhangban állnak más augustinusi művekkel és Augustinus életének egyes mozzanataival. A témák összecsengenek más, már ismert levelekkel, a levelek tartalma megfelel az Augustinus-korabeli *Africa* egyházi, politikai, társadalmi helyzetének. A nyelv, a retorikai szabályok alkalmazása a hippói püspökre vallanak, a szavak, a kifejezések az ő levélstílusának jellemzői. Jellemző az a retorikai folyamat is, ahogyan a Szentírás egyes mondatait saját szövegébe illeszti, és a bibliai-zsoltári mondatok átformálódnak augustinusi mondatokká és gondolatokká. Az autentikusság mellett szól, hogy a feladók, ha az nem Augustinus maga, vagy a címzettek régebben előkerült levelekből is ismertek számunkra, például ismert figura Firmus, akihez a 2* levél szól, vagy a 20* levélben szereplő fussalai Antoninus, akinek a botrányai a 209. levélből is ismertek, vagy az 1* levél Classicianusa, akit a korábban ismert 250. levélben is említ Augustinus. Van olyan eset is, mikor egy korábban csak töredékesen fennmaradt levélnek előkerült az új levelek között a teljes változata, például az Ep. 250/A töredéke a Divjak által megtalált 1* levélnek, így helyre tudjuk állítani a teljes szövegét, amelyből a korábbi töredéket mint kánonjogi szöveget kiemelték.

Divjak, aki a levelek kritikai szövegkiadását készítette el, nem illeszti be sem a régiek közé, és nem számozza 271-től 300-ig az újonnan megtalált leveleket, hanem külön számozva olyan sorrendben adja ki, ahogy azok a kéziratban megőrződtek. Az új és a régi levelek elkülönítését az új levelek sorszámaához kapcsolt csillag jelzés (*) könnyíti meg.

II. 4. A levelek csoportosítása

Ennek a hatalmas levélgyűjteménynek a darabjait több szempont szerint lehet csoportosítani. A maurinus atyák kronológiai szempontú négy csoportot különítettek el, de már ők is csoportosították *argumenta* szerint is, 8 csoportot különítve el: teológiai, polemikus, exegetikai, egyházi, morális, filozófiai, történeti és egyéb levelek.

A Luck-féle elkülönítés a *litterae* és az *epistula* között szerintem augustinusi szöveghelelyekből nem bizonyítható. Pellegrino felosztásában a prózairodalomra és a retorikára jellemző kategóriák jelennek meg (*epistulae consolatoriae*, *epistulae exhortatoriae*, közbeavatkozó levelek, teológiai-filozófiai kérdésekre válaszoló levelek).

Ciccarese szerint igazolni lehet az augustinusi levelkezésben a Julius Victor-féle megkülönböztetést az *epistulae negotiales* és az *epistulae familiares* között. Ő a *familiares* csoport vizsgálatával foglalkozik, külön csoportba osztja az *epistulae comendatitiaet*, az *epistulae gratulatoriaet*. Lehet persze a leveleket aszerint is csoportosítani, hogy ki a címzettjük, és nagyon valószínű, hogy Augustinus is eszerint őrizte otthon a *volumina epistularum missarumban* az elküldött levelek másolatait, a *volumina epistularum acceptarumban* pedig a kapott leveleket.

III. A közbeavatkozó levelek

III. 1. A közbeavatkozó levelek (*Litterarum intercessus*)

Már az Augustinus-levelezés korai időszakából fennmaradt 5. levélben van utalás arra, hogy Augustinus polgártársai ügyeivel foglalkozik. Másik forrásunk ilyen jellegű tevékenységére vonatkozóan Possidius, aki Augustinus kortársa, negyven éven át barátja volt, és 391–397 között együtt élt vele a hippói szerzetesi közösségben. Possidius csak egy könyvet írt, a *Vita Augustini*t, valamint a hozzá kapcsolódó *Indiculum*ot, amely Augustinus műveinek jegyzékét tartalmazza. Számos értékes adatot szolgáltat számunkra Augustinus püspöki működéséről, aszketikus életmódjáról és az eretnekek elleni harcáról. A *vita* mint műfaj szükségszerű velejárója az adott személy *mores*ának számbavétele. Possidius leírja, hogy a püspöki tisztség egy sor igazságszolgáltatási feladatot is jelentett Augustinusnak, amit *diligenter* és *pie* gyakorolt, a nap nagy részét ennek a tevékenységnek szentelte, bár maga terhesnek tartotta ezt a feladatot, inkább a meditatív *otium*ot szerette. Augustinus kötelességeit felelősséggel teljesítette, a nap nagy részét a bíraskodásnak szentelte, és nemcsak keresztények ügyeivel foglalkozott, hanem bárki fordulhatott hozzá. *Speculator*nak, őrszemnek tekintette magát, akinek Istentől rendelt feladata a hívek üdvén örködni. Ebbe a tevékenységbe beletartozott az is, hogy több levelet írt mások érdekében, ha erre megkérték, például gyakran avatkozott be leveleivel világi hatalmaknál valaki érdekében.

A hatalmas levélgyűjteményből ezeket a közbeavatkozó leveleket (*litterarum intercessus*) fogom vizsgálni, amelyek mindig a reális élet szükségleteiből születtek, néha a hivatalos kommunikációhoz tartoznak, és belőlük számos olyan ügy rekonstruálható, amelyekben a hippói püspök éreztette befolyását. Mert azok az esetek, amelyekről Possidius mint visszautasításokról beszél, nem voltak olyan nagy számúak a fennmaradt levelek alapján. A közbeavatkozások közül azokat az ügyeket vizsgálom, amelyekben védelemről van szó, vagyis Augustinus olyan magatartást tanúsít, amely arra irányul, hogy személyeket, vagy csoportokat veszélytől, kártól, erőszaktól, jogtalanságtól megőrizzen, megvédjen.

Ezekkel a levélben történő közbeavatkozásokkal kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy vajon elérték-e céljukat, megtette-e a címzett azt, amire Augustinus levelében igyekezett rábeszélni, vagyis mennyire voltak sikeresek ezek a közbeavatkozások. Erre megint Possidiusnál találunk utalást, de sajnos csak egy helyen, a *Vita* 20,1,2–4-ben: egy alkalommal, mikor a szükség úgy hozta, levélben közbeavatkozott *Africa vicarius*ánál, Macedoniusnál, amire a *vicarius* kedvezően reagált, és úgy vette Augustinus közbeavatkozását, mint a bírónak mérséklettel/tisztelettel adott tanácsot, és megtette a kívánt dolgot. Itt tehát egy magasrangú világi személynél való sikeres közbeavatkozásról olvashattunk. Megvizsgáltam azonban más eseteket is, most már a levélgyűjteményben fennmaradtak közül, keresve, hogy igazat írt-e Possidius, tényleg *honeste* és *temperate* avatkozott-e közbe Augustinus mások érdekében, és a konkrét esetek elemzése alapján mi jellemzi közbeavatkozásainak célját és módját.

III. 2. A Classicianus-ügy:

magas rangú világi személy megvédése egy katolikus püspökkel szemben

Az újabb augustinusi levelek közül az 1* jelű *Classicianus*hoz szól. Tematikailag szoros kapcsolatban áll ezzel a levéllel a régebben ismert levelek közül a 250. számú is, amely tartalmából ítélve szinte egyidőben keletkezhetett az 1* levéllel.

Erről a Classicianus-ügyről szól még a 250/A levél is, amely egy töredék; az 1* levélnek az a része található meg benne, amelyben Augustinus arról beszél, hogy zsinaton kellene foglalkozni a kollektív kiközösítés kérdésével, sőt: ő akár a Szentszéknek is ír, ha szükséges. Az 1*

levél címzettje, Classicianus magasrangú világi méltóság, *comes*, talán *comes rei militaris* lehetett. Magas rangja és hatalma abból is kikövetkeztethető, hogy személyesen avatkozott közbe egy olyan ügyben, ahol a polgári törvények szerint mulasztást elkövető egyének az egyház falain belüli oltalomhoz folyamodtak. Classicianust püspöke az egyházi menedékjog megsértése miatt sújtotta kiközösítéssel. A menedékjog – mint az 1* levélből is kitűnik – nem nyújtott teljes garanciát a templomba menekülőknek, akiket néha erőszakkal hurcoltak el a világi hatalom képviselői. A pillanatnyilag fizetéseképtelen adósok egy *fideiussor*hoz (kezes) folyamodtak és esküt tettek az evangéliumra, hogy vissza fogják fizetni az adósságukat. Ezt nem tették meg, sőt a templomba menekültek, ahová Classicianus *comes* katonák kíséretében utánuk ment és kérte Auxilius püspököt, hogy ne védje meg a hamis esküt tevőket. Auxilius püspök erre megharagudott Classicianusra és kiközösítette egész családjával együtt.

Az 1* levél Classicianusnak egy olyan levelére válasz, amely nem maradt ránk, és amelyben Classicianus kifejtette az ügyet Augustinusnak, és kérte őt, hogy avatkozzon be Auxiliusnál, hogy oldják fel a méltatlan kiközösítés alól. A hippói püspök elbeszélése alapján ártatlannak ítéli Classicianust, mégis arra buzdítja a *comest*, hogy kérjen bocsánatot Auxilius püspöktől, és azt mondja, hogy szándékában áll az Apostoli Szentszékkal is tárgyalni a hasonló esetekről. Levelének végén biztosítja Classicianust arról: írt egy levelet Auxilius püspöknek is, hogy az érdekében közbeavatkozzon. Ezen levél napjainkig fennmaradt, ez a 250. levél.

Ebben egy egyházi embernél, egy püspöktársnál avatkozik be Augustinus egy világi hatalmasság érdekében. Auxiliusról annyit tudunk csak, hogy Nurconensisnek (egy pontosan nem azonosítható hely Mauritania Caesariensisben) volt a püspöke és részt vett a 411. évi carthagói konferencián. Egy öregember írja ezt a levelet egy fiatal püspöknek, és arra kéri benne, hogy vonja vissza azt a kiközösítést, amivel Classicianus egész családját sújtotta. A levél fő gondolata az, hogy Auxiliusnak racionális magyarázatot kellene adnia arra, hogy miért tette ezt a *comesszel*. Augustinus mint idősebb és tapasztaltabb kolléga tanácsadói szerepbe helyezkedik fiatalabb kollégájával szemben. A levélben jóhiszeműen próbálja megmagyarázni Auxilius tettét, megadva neki a lehetőséget, hogy helytelen cselekedetével kapcsolatban mentse a látszatot. Augustinus minden érvéből az tűnik ki, hogy látszólag magyarázatot próbál keresni a helytelen viselkedésre. Utal arra, hogy Auxilius fiatal és tapasztalatlan, amivel szembeállítja saját öregkorát és már kész magyarázatot szolgáltat az esetre: lelked meggonddatlan reakciója miatt tetted ezt, írja Auxiliusnak.

Augustinus beavatkozását ebben az ügyben az jellemzi, hogy egyértelműen *iniustitiának* tartja Classicianus kiközösítését, annak bűnét nem ismeri el. A kiközösítést elrendelő püspöknek írt közbeavatkozó levelében tanácsadói szerepkörbe helyezkedik és öregségét, tapasztaltságát hangsúlyozza a fiatal címzettel szemben, utal a kiközösített személy magas rangjára (míg az 1* levélben a magas világi rang emlegetése olyan összefüggésben történik, hogy kiközösítettek már ki magasrangú személyeket püspökök, de azok is bocsánatot kértek, kérjen Classicianus is bocsánatot), és arra, hogy többet ér vele jó barátságban lennie Auxilius püspöknek. Augustinus a 250. levélben nem szidja meg fiatalabb kollégáját, csak magyarázatot kér tőle és jóhiszemű magyarázatokat ad tetteire, elsősorban a hirtelen haragban találva meg az eset indoklását. A levél végén felszólító módban megfogalmazott megoldási javaslattal is szolgál, amit sajnos nem tudunk, hogy Auxilius megfogadott-e vagy nem, mert erről nem maradt fenn semmilyen forrásunk.

III. 3. *Defendas a calumniantibus.*

Justus megvédelmezése a hamisítás vádjától (A 4* levél)

A levél címzettje Cyrillus, Alexandria püspöke. A levél fő témája a pelagianus eretnokség el-

leni harc, amelyre a hippói püspök sok energiát áldozott a Kr. u. 410-es években. A 4* levélnek a levélvivője Justus, egy egyszerű szerzetes, *servus Dei*, akinek Augustinus *De gestis Pelagii* című könyvének egyik példánya volt a birtokában, amelyet sajátkezűleg másolt le. Szerzetestársai, akik talán Pelagiusszal rokonszenveztek, kifogásolták a könyv egyik mondatát, amely szerint nem minden bűnös bűnhődik az örök tűzzel, és azt gondolták, hogy ezt maga Justus illesztette be a szövegbe, az eredeti műben nem szerepel: azzal vádolták meg Justust, hogy ezt a részt meghamisította. Mindezek miatt Justus a vitatott kódexszel elhajózott Augustinushoz meggyőződni arról, hogy a birtokában lévő kódex nem hibás-e, mivel tudta, hogy részéről hamisítás nem történt. Justus tehát az írás eredeti forrását kereste fel, vagyis a hippói püspököt, kollacionálta annak kódexét a sajátjával. Augustinus maga is meggyőződött arról, hogy hibátlan a példány. Ezért a címzett figyelmébe és védelmébe ajánlja Justust.

A fő hangsúly Augustinus kérésében azon van, hogy Cyrillus védje meg Justust a rágalmazóktól. De azt is hozzáteszi, hogy vegye figyelembe Justus véleményét egy nagyon fontos kérdésben, a pelagianus eretnekekkel kapcsolatban, és akiket ő pelagianusoknak tart, azoknak hitét vizsgálja meg alaposan. Ebben a 4* levélben is olyan védelemről van szó, ahol a panaszos közvetlenül fordul Augustinushoz segítségért. Classicianus levelet írt, Justus személyesen odaautazott. Augustinus igazat ad Justusnak is, mint ahogy Classicianus igazában is hitt. De míg Classicianust megvédeni nehezebb és bonyolultabb nyelvi fogalmazást igényelt az ügy összetettsége miatt, mert püspöktársával egy hibás intézkedést, a kollektív kiközösítést akarta visszavonatni, itt elegendő kijelentenie, hogy megvizsgálta a kódexeket, a vitatott passzus helyes, Justus nem hamisító. A Classicianus-ügyben a meggyőzés célja, hogy Auxilius püspök vonja vissza intézkedését, itt nem annyira annak bizonyítása, hogy Justus nem hamisító, hanem inkább arra beszéli rá a címzettet, hogy harcoljon ő is a pelagianizmus ellen.

III. 4. Derítsék ki az igazságot!

Dignetur ipsam causam diligenter inquirere (A 7* levél)

A 7* levél nem tartozik a védelmi közbeavatkozások sorába, mégis bevontam vizsgálatomba, mert példa arra, hogy Augustinus miként avatkozik közbe pártatlanul egy ügyben, hogyan ír akkor levelet, ha a vitában álló felek közül egyik igazáról sincs meggyőződve, és ez hogyan érződik a levél stílusán. Tárgyilagosan, rövid tényközlő mondatokban adja elő azt, amit az ügyről tudni lehet és a levél végén arra kéri Novatust, Sitifis püspökét, hogy méltóztasson a dolgot lelkiismeretesen kivizsgálni. Az említett levél akkor íródott, amikor Sebastianus *comes* helyettesítette az apósát, Bonifatiust *Africa* kormányzásában. A címzett Faustinus *diaconus*, aki valószínűleg azonos azzal a Faustinusszal, akit Augustinus a *Sermones* 356-ban említ. A levélben a hippói egyháznak adományozott pénzösszeg körüli bonyodalmakról van szó. Nem igazi védelemre, nem egy adott személy megvédésére irányul Augustinus ezen írása, hanem arra kéri Novatus püspököt, hogy vizsgálja ki az ügyet, és döntse el, hogy Bassus özvegyének van-e igaza. Novatus, akinek az ügyet ki kell vizsgálnia, Sitifis püspöke volt 403-tól 440. augusztus 23-ig. Most ezzel a levéllel és benne a körültekintő vizsgálat kérésével Augustinus azt akarja elérni, hogy a legkevésbé se tűnjön úgy, mintha az egyház a pénz megszerzésére törekedne és az özvegy számára kedvezőtlen döntést akarna. Ha az özvegynek van igaza, akkor vissza kell neki adni a pénzt. Ha azonban nem az ő pártján állna az igazság, akkor ne adják vissza az özvegynek a letétbe helyezett pénzt, az ügyet hozzák tudomására Sebastianus *comes*nek, aki aztán majd képviseli a jogot.

III. 5. A zsidó Licinius védelme egy katolikus püspökkel szemben (A 8* levél)

A levél szövegéből érezhető, hogy Augustinus nem pártatlan az ügyben, ír az érzelmeiről is, felháborodásáról, amit az eset belőle kiváltott. A levélben egy birtokkal kapcsolatos perről

van szó. Victor, a címzett, püspök lehetett, mivel vele kapcsolatban Augustinus a levélben püspöki bíróságot emleget, amelyben püspökök döntöttek egy másik püspök peres ügyében, mint ahogy a Codex Theodosianus 16,2,41-ben fennmaradt rendelkezés kimondta: a *clerus* tagjait csak püspökök előtt lehet bevádolni, a vádlónak bizonyítékokat és dokumentumokat szükséges bemutatnia. Nem tudjuk, hogy melyik *dioecesis* püspöke lehetett, mivel a korabeli *africai* püspökök között a Victor elég gyakori név, és a levélben semmi olyan utalás nem található, amely segítene a pontos datálásban vagy Victor személyének azonosításában. Victor püspök olyan földeket vett meg Licinius anyjától, amelyek tulajdonjoga Liciniust illeti. Licinius ezeket a földeket olyan személyektől vette meg, akiknek az anyja előzőleg eladta. Licinius panaszával Augustinushoz fordult és megkérte, hogy legyen bíró ebben a birtokjogi perben. Licinius bizonyítékokat, mégpedig írásos bizonyítékot (*tabulae*) hozott panaszja jogosságának bizonyítására, hogy Victor illegálisan birtokolja a földjét. A levél elemzésében Primmer szövegkiegészítésének megkérdőjelezésével igyekszem rekonstruálni az esetet. Augustinus megint a jóhiszemű magyarázatra hajlana, és azt is feltételezi, hogy az ügy eredete a Licinius anyját ért sértés (*iniuria*) lehetett. Mivel egy zsidó vallású személyről van szó, az ügynek szokásosan zsidó döntőbíró elé kellene kerülnie, azon privilégiumok miatt, amelyeket a római jog a zsidóknak engedélyez. Augustinus megmagyarázza Victornak, hogy a törvények értelmében ő egy *rei invasor*, és a földet mindenképpen vissza kell adnia jogos tulajdonosának, és jó lenne, ha ez a püspöki bíróság elkerülésével történhetne meg. Augustinus azonban a levélben békéltetési szándékkal Victort javasolja bírónak a családi viszályban, amely Licinius és anyja között zajlik. Első pillantásra az a zavaró Augustinus hozzáállásban, hogy Victort nevezi meg egy olyan per döntőbírójaként, amely perben ez a Victor vádlott. Még zavaróbb ez, ha hozzávesszük, hogy kimondja nyíltan a levélben, hogy a föld jogosan Liciniust illeti, tehát nem Victornak van igaza. Ennek az oka talán az lehetett, hogy így akarta kompenzálni azt, hogy Victor el fogja veszíteni az említett javakat, mert nyilvánvaló, hogy a föld a panaszost illeti, vagy meg akarta adni neki a lehetőséget, hogy ezzel bizonyítsa: a földeket nem mint egy csalásban résztvevő cinkostársként, hanem jóhiszeműen vette meg.

III. 6. „Tisztségük van a curiában vagy a fórumon (...) mégis a templomban akarnak táncolni”
 „*Honorem vel curiae vel fori habent, (...) in ecclesia saltare vellent.*” (Ep.9*,2)
 Clericusok védelme egy *honestiores*hez tartozó panaszossal szemben (A 9* levél)

A 9* levél keletkezésének éve 423 és 429 között lehet, Caelestius pápasága alatt, a címzett Thagaste püspöke, Alypius, Augustinus barátja. A levél Augustinus tanácsait tartalmazza annak a problematikus ügynek a megoldására, amelyben Alypius lehetett a döntőbíró. Az eset rekonstruálása szerint egy, a *honestiores*hez tartozó előkelő ember – értelmezésem szerint – erőszakot követett el egy apácán. A bűn elkövetőjét néhány *clericus* megverte. Az előkelő ezután panaszt tett ellenük a pápánál, mivel megsértették azt a privilégiumot, hogy a *honestiores* mentesek voltak a testi büntetés alól. Isten szolgái (azaz a szerzetesek) Augustinus értelmezése szerint csak Uruk házában védelmében tettek valamit a bűnössel szemben, de összehasonlíthatatlanul kevesebbet, mint ami az állami törvényekből következik. Augustinus azt sugalmazza Alypiusnak, használja fel a római jog rendelkezéseit, amelyek megengedik számára, hogy ne adjon jogorvoslatot a kérelmezőnek a *clericus*okkal szemben, sőt vádolja be azt fontos tények elhallgatásával. Ha ugyanis ilyen esetekben a *clericus*okat büntetné meg, az igazságtalan lenne, és nehéz lenne az ítéletről az Égi Bíró előtt számot adnia. Augustinus arra hívja fel a figyelmet, hogy a pápához címzett beadványában a panaszos kifejezett egy fontos tény: saját bűnét. Ha pedig valaki a császárhoz címzett panaszban elhagy valamilyen körülményt, ami az ügyben fontos, nem kaphat kedvező ítéletet a római törvények szerint. A panaszos előkelő a pápa előtt elhallgatott beadványában egy fontos körül-

ményt, hogy megerőszakolt egy apácát.

A levélben a meggyőzés folyamatában az az érdekes, hogy a levélíró kimondja: ha a ti ítélőszéketek elé fog kerülni az ügy, akkor semmit sem kell tenni. A felháborodásból is nyilvánvaló, hogy az előkelő vétke milyen nagy, és azzal összehasonlítva a *clericusoké* milyen csekély. Alypius lesz a bíró az ügyben, de őt nem is kell meggyőzni, csak tájékoztatni az esetről és a tennivalókról.

III. 7. A *colonusok* szabadságának védelmében, az emberkereskedők ellen (A 10* és a 24* levél)

Augustinus 10* levele egy, a IV–V. században veszélyeztetett társadalmi csoportot véd meg. Arról szól ugyanis, hogy emberkereskedők garázdálkodnak Afrikában, akiket a nép nyelvén *mangones*nek neveznek. Seregekben, ordítózva félreeső helyeken élő embereket támadnak meg és hurcolnak el szolgaként a tengerentúli provinciákba. A 10* levél számos konkrét példát is felsorol: egy kisebb birtokról, miután ott legyilkolták a férfiakat, elhurcolták a nőket és a gyerekeket. Egy lányt a szülei házából raboltak el apja, anyja és fiútestvérei jelenlétében úgy, hogy éjszaka törtek rájuk. Másokat a szüleik adtak el, vagy félrevezetők révén kerültek a kereskedők kezére. *Africa* e baját *pestilentianak*, ártó és terjedő ragálynak nevezi a levélben, és egy százhusz főből álló nemrég lelepleződött emberszállítmányt is említ. Részletesebben a következő kérdésekre keresem a választ a levél alapján: kik az emberkereskedők, és kik közül kerülnek ki az áldozataik? Kik a vevők erre az árucikkre? Milyen politikai körülmények teszik lehetővé a rabszolgakereskedelem ilyenfajta virágzását, és kik a kereskedők cinkosai? A jogi rendelkezések miért maradnak hatástalanok, és ezek közül Augustinus miért csak egyet említ, és nem is a legsúlyosabbat? Mi a keresztény egyház és Augustinus álláspontja a rabszolgakereskedőkkel kapcsolatos magatartásmódról? Végül pedig arról a problémáról írok, hogy ezek a kereskedők „nem akármilyen élőlényekkel, hanem emberekkel kereskednek, és nem akármilyen barbárokkal, hanem római provincialakókkal”, megvizsgálva Augustinus véleményét a kérdéssel kapcsolatban.

A szerencsétlenek, akikkel Augustinus a levél szerint mélyen együttérez, és akiknek a megmentésén a püspöki bírászkodás fáradozik, több csoportra oszthatók nemük, koruk és fogásba vagy eladásra kerülésük körülményei szerint. Vannak közöttük néhányan olyanok, akiket a szüleik adtak el, de ezeket a gyerekeket nem huszonöt évi munkára vették meg (ezt ugyanis a római törvénykezés megengedte), hanem rabszolgának, és így is adták el őket a tengerentúlra.

Az emberkereskedelemmel kapcsolatos jogi rendelkezések közül a hippói egyházatya levelében Honorius császár egyik törvényét említi, amely kimondja, hogy az ilyen kegyetlen kereskedőket ólomgolyós korbáccsal kell megbüntetni és javaikat elkobozni, majd örökös száműzetésbe kell küldeni őket. Ezt a törvényt csatolta Augustinus a *commonitorium*ához. Bár ezen kívül sok más jogi rendelkezés is van az ilyen ügyekre vonatkozóan, Augustinus levelében csak Honoriusnak ezt a törvényét idézte fel. Annak magyarázata, hogy Augustinus csak ezt az egy törvényt említi, valószínűleg nem onnan eredhet, hogy nem hallott a többi, sokkal súlyosabb rendeletről, hanem inkább abból a magatartásból fakadhat ez, amelyet világosan megfogalmaz levelében: az egyház ne indítson semmiféle jogi eljárást abból a célból, hogy a vádlottakra halált vagy testi büntetést szabjon ki, elégedjen meg azzal, hogy kiszabadítja az emberkereskedők fogságába esett embereket, az emberkereskedőket pedig az említett törvénnyel elijeszti.

Egy ilyen nagyarányú rabszolgakereskedelem (elég, ha csak a 7. caputban említett százhusz fős emberszállítmányra gondolunk), amely ellentétes a törvényes rendelkezésekkel és erőszakos cselekmények is kísérik (például a kisebb falvak éjszakai, rajtaütésszerű megtáma-

dása), nem létezhetett volna a közhatalom birtokosainak segítsége nélkül. Ők valamiképpen érdekeltek lehettek az üzletekben, és elnézték vagy támogatták a kereskedők tevékenységét. Augustinus említi a rabszolgakereskedők *patronusait*, akik segítségével a kereskedők visszakövetelik a keresztény egyház által kiszabadított emberek feletti birtoklási jogot: Augustinus nem mond konkrét nevet, csak a tisztségre utal a felelősökkel kapcsolatban. A numidiai *proconsul*, az *africai proconsul*, katonai szempontból pedig a *comes Africae* bírt olyan hatalommal, hogy felléphessen az ilyenfajta rabszolgakereskedelem ellen.

A 24* levelet tartalma a 10* levéllel kapcsolja össze és valószínűleg a 10* levél előtt íródhatott. Eustochius, akiről más forrás nem ad hírt, de annak alapján, hogy Augustinus levelében jogi tanácsot kér tőle és azt mondja róla a levél elején, hogy hűséges Krisztus hitéhez, egy keresztény jogász lehetett. Hozzá fordult a hippói püspök azokkal a kérdéseivel, amelyek az *episcopalis audientia* gyakorlása folytán merültek fel benne. Augustinus, ahogy leveleiből kiderül, mindig alaposan kikérdezi a peres feleket, tájékozódik az ügy legapróbb részletéről is, hogy ne kerülje el semmi a figyelmét. Az alapos tájékozódás egyik példája ez a 24* levél is. Augustinus azért fordul egy jogászhoz a kérdéseivel, mert a püspöki bíróságokon a püspököknek a római jog szabályai szerint (*terrena iura*) kellett ítéletet hozniuk. De nem kizárólagosan e szerint, mivel a szövegben a szókapcsolat előtt szerepel az *etiam* is, az a másik tényező az evangéliumi morál volt. A 24* levél fontossága és jelentősége abban rejlik, hogy az Augustinus által feltett kérdésekből kiderül: a püspök polgári perekben, mégpedig egy személy szabad jogállásának kivizsgálásában is ítélkezhetett. A hippói püspök célja az ilyen ügyekben arra irányult, hogy ne rakják szabad emberekre a szolgaság igáját.

III. 8. A clericusok védelmében.

Az alaptalan gyanútól a bizonyossáig (A 13*, 78. és 65. levél)

A 13* levél Restitutus *presbyter*hez íródott, akiről más adatunk nincs, így nem tudjuk azonosítani, ugyanúgy, mint ahogy a levelet sem tudjuk pontosan datálni, mert semmi olyan információ nincs benne, ami pontos datálást lehetővé tenne. A 13* levél fő témája az a gyanú, amellyel egy *clericus* illetek, hogy szexuális viszonyba keveredett egy apácával, miközben egy családnál vendégeskedett. Ahogy Augustinus a levélben leírja az esetet, a megbocsátás dominál, Augustinus nem hisz a *clericus* bűnösségében, és a közösségnek is, amelynek az illető a papja, azt üzeni, hogy „papjukat továbbra is ugyanúgy szeressék”. A pap esetével kapcsolatban az ördög ravaszságait emlegeti, mert ezek gyakran botrányba keverik az egyházi embereket.

Augustinus részletesen kifaggatta a kérdéses *clericus*t, Isten ítéletével ijesztett rá, hogy mindenképpen az igazat mondja. Ezután következik a szokásos jóhiszemű magyarázat az esetre, ami a férfi vallomásán alapszik: a férfi nem akart ártani a nő jó hírének, nem akarta elárulni. Valamint nem ismerte fel egyből a helyzet mibenlétét, azt tudniillik, hogy mit is akar a nő. A *clericus* idegen helyen való éjszakázása az eset levélbeli értelmezése szerint két ok miatt volt feltétlenül szükséges, *necessitas*: mert meglepte az este, és mert a munkáját végezte. Augustinus úgy viszonyul az ügyhöz, hogy a körülmények a bűnösök, amelyek ezt az egyházi embert rossz hírbe keverték. E körülmények ellen pedig azt a határozatot hozza, hogy a *clericus*ok ne járkáljanak egyedül, hogy ilyesmi ne eshessen meg, és lehetőleg ne éjszakázzanak idegen helyen. A szóbeszéd, a *fama* ellenére azt mondja, hogy ne ítéljék el ezt a személyt, maradjon meg hivatalában. A rábízott egyházközségnek pedig mondják azt, hogy ez még *diaconus* korában történt (ez enyhítő körülmény), olvassák fel nekik Augustinus ezen levelét, amelyben az eset más értelmezése egy fél mondat kivételével fel sem merül, ezért védelmező célból írott levélnek tekinthető. A 13* levél végén Augustinus megemlíti, hogy ha szükséges, a szóbanforgó egyházi közösségnek is ír levelet. Ezt nem tudjuk, hogy szükséges volt-e, de

ránk maradt egy hasonló esetben egy másik egyházi közösségnek írott Augustinus-levél, az Ep. 78, amiből fogalmat tudunk alkotni arról, milyen is lehetett egy ilyenfajta levél. Mivel a címzett nem egy személy, hanem egy csoport, mégpedig egy népes gyülekezet, ez a levél stílusát tekintve közelebb áll a nyílt levelek stílusához. Bibliai idézetekkel gazdagon átszőtt, hosszú levél ez arról, hogy ha egyházi emberek botrányba keverednek, meg kell erősíteni a hitet és a *caritast*. Az eset, ami a levél megírására okot adott, szintén egy hasonló eset volt, mint a 13* levélben: az Augustinus hippói kolostorában lévő egyik *clericus*t megvádolta Bonifatius *presbyter*, amaz pedig visszavádolta Bonifatius-t. De sajnos nem olyan egyértelmű, mint az előbbi levélben, hogy kinek is van igaza, ezt maga Augustinus nem tudja eldönteni, ezért felsőbb fórum ítéletére vár. Itt a *maior potestast* az jelenti, hogy mindkét személyt elküldi nolai Szent Félix sírjához, hogy ott csoda adj a hírl, kinek van igaza.

Az Ep. 65, amely a Kr. u. 402. év elejére datálható, egy másik botrányos ügyről szól, de olyanról, amelyben egyértelműen bebizonyosodott a vádlott bűnössége, aki azt maga is bevallotta. A levelet Augustinus Xantippusnak, Numidia primásának írja, tájékoztatásul Abundantius *presbyter* ügyéről. A Strabonia-birtok (ez a birtok Augustinus igazságszolgáltatása alá tartozott) *presbyter*e, Abundantius elég rossz hírbe keveredett, mert elsikkasztott egy pénzösszeget, amit egy paraszt bízott rá letétként, valamint karácsony előestéjén egyedül, más *clericus* társasága nélkül együtt ebédelt és vacsorázott egy rossz hírű nővel, ezért megfosztották hivatalától. Azután Augustinus *miser cordia commotus* adott neki egy ajánlólevelet, amit kért, egy másik birtok, a *fundus Armemanensis presbyter*éhez, ahol a bűnös papi hivataláról lemondva, visszavonultan szándékozik élni.

III. 9. „Nehogy szigorúbban büntess, mint illő és szükséges.”

„*Ne (...) atrocius vindicares quam decet atque oportet*” (A 14* és 15* levél)

A 14* és a 15* levél is Kr. u. 419-re datálható, és a bennük tárgyalt ügy szorosan összekapcsolja őket. Az előbbi csak rövid, szinte megelőlegezi az utóbbi levelet. A 14* levél címzettje Dorotheus, egy gazdag keresztény földbirtokos, akinek az egyik alárendeltjével kapcsolatban Augustinus a 15* levélben megfogalmazza panaszát. Dorotheus Spanianum nevű birtokának intézője az a bűnös személy, akinek szentségtörő tettet Augustinus elő fogja adni. De nem azonnal, csak a következő, 15. levélben, mert mielőtt részletesen elmondaná a bűnös tettet és megnevezné a bűn elkövetőjét, ígéretet követel a címzettől, hogy nem lesz mértéktelenül szigorú a büntetés. Augustinus megkéri a levélvivőket, hogy előbb nyerjék el a címzett vallásos ígéretét, csak azután mutassák meg neki a másik, részletesebb levelet. Ha nem tenne ígéretet, akkor ne mutassák azt meg – hangzik fenyegetése. Augustinus kiemeli, hogy erre a panaszra a kényszerhelyzet vezette, és célja az, hogy Dorotheus jó útra vezesse a bűnöst. Itt azonban valójában nem a jó útra terelésről lesz szó, vagy csak annyiban, amennyiben képes valakit egy büntetés a jó irányban befolyásolni, hanem megtorlást kér Augustinus a bűn elkövetőjére, mégha csekély megtorlást is. Csak a 4. caput közepén, ezt a feszültségkeltő *retardatió*t lezárva mondja meg a vétkes nevét, Cresconius, és a birtok nevét, Saltus Hispanensis. A bűnös intéző, Cresconius házasember (és ez súlyosbítja tettet a levél szerint), a Spanianum nevű birtok intézője, és megerőszkolt egy apácát, aki gyapjúfeldolgozó munkára jött a birtokra. Az apáca valószínűleg egyedül mehetett a birtokra dolgozni, megszegve ezzel azt az előírást, hogy az egyháziak együtt közlekedjenek vagy utazzanak. Augustinus előbb a bűnt nevezi meg, aztán azt kéri, hogy ne büntesse meg a kelleténél jobban, elegendő lesz, ha eltávolítja a birtok igazgatásából, megfosztja beosztásától.

A büntetéssel az a célja, hogy másoknak példát adjon: ne utánozzák ezt az elvetemült tettet. Az intéző büntetlensége felfuvalkodottságot keltene.

A bűn megítélésénél lényeges szempont volt, hogy az elkövető bevallotta, elismerte-e a

bűnt és megbánást tanúsított-e. Ebben a levélben arról van szó, hogy erre az intézőre, Cresconiusra rábizonyult a vétke, eltiltották az áldozástól, és csak azért kezdett el bűnbánatot tartani. Ha önként tesz vallomást, az enyhítő körülmény lett volna, ezt ki is mondja Augustinus, és akkor nem kért volna senki súlyosabb büntetést rá.

Az Ep. 15*,4. szerint, ha *clericus* lenne, elveszítené rangját és tisztségét (hogy ez valóban így működött, a 13*, 65 és 78 levél is bizonyítja), így – legalábbis a levél okfejtése szerint – szükségszerűen el kell veszítenie intézői tisztségét. Ez a paralellizmus az intéző és a *clericus* esete között azt sugallja, hogy a spirituális büntetéssel, vagyis azzal, hogy eltiltották az áldozástól a bűnös személyt, nem elégedett meg még Augustinus sem, akár *clericusról*, akár laikusról volt szó.

III. 10. Az Antoninus-ügy. (A 20* levél)

A nyáj védelme a rossz pásztorától vagy a pásztor védelme a nyájjal szemben?

Egy negatív ajánlólevél

A 20* levél egy fussalai Antoninus nevezetű püspök esetéről szól, amely nagy botrányt kavart az *africai* egyházban. Egy olyan püspök esetét írja le, akit elkövetett botrányos tettei miatt megfosztottak egyházmegyéje kormányzásától, és aki nem nyugodott bele a püspöki bíróság ítéletébe, hanem a Szentszékhez fellebbezett. Augustinus levelében (209. levél) arra kéri a pápát, hogy tartsa érvényben az Antoninus ellen hozott ítéletet. Arra is kéri a szentatyát, hogy jöjjön segítségére nemcsak imával, hanem tanácsadással és segítségnyújtással is ebben az ügyben. Ugyanerről az esetről szól a 20* levél is, amelynek címzettje Fabiola, egy gazdag és előkelő keresztény római hölgy, akit egy másik augustinusi levélből is ismerünk, az Ep. 267-ből. Ez a Fabiolához írott levél a maga teljességében bemutatja Antoninus visszaéléseit, Augustinus helytelen intézkedéseit és felelősségét az ügy alakulásában, de azt is, hogy az egyházi bíróság hogyan igyekszik mindenképpen megmenteni Antoninust, nem mozdítva el püspöki hivatalából, csak kevesebb birtokra korlátozva hatalmát, és milyen kitartóan törekedtek ezt keresztülvinni, a nép tiltakozása ellenére is, felhasználva például ebből a célból az egyházi kiközösítést is. A levélből ugyanis az derül ki, hogy a primás kiközösítette a thogonoetumi birtok népét, mivel azok olyan makacsul panaszkodtak Antoninus ellen, és nem voltak hajlandók püspökként elviselni.

Mi lehetett Augustinus célja ennek a 20* levélnek a megírásával? Részben azt várta Fabiolától, hogy mint egy barát osztozzon vele fájdalmában (Ep. 20*,1 *comunica mecum dolores meos*), ezzel magyarázható, hogy olyan sok helyen és olyan részletesen ír érzelmeiről, aggodalmairól, saját felelősségéről az ügyben. Másrészt tisztában volt azzal, hogy ha Antoninus Rómába menne a pápához fellebbezni, akkor felkeresheti Fabiolát, és ezért arra kéri, hogy ha ez megtörténne, Fabiola adjon hasznos keresztény tanácsokat Antoninusnak az örök életről. Mondja meg neki, hogy hagyjon fel a zsarnokoskodással és elégedjen meg azokkal a közösségekkel, amelyek nem tiltakoznak ellene. Arra kéri Augustinus Fabiolát, hogy anyai tanácsokat adjon Antoninusnak, mivel arra életkora is feljogosítja. A 20* levél hosszan taglalja azokat a gonosztetteket, amelyeket a fussalai püspök elkövetett, főleg vagyona gyarapítása céljából. Aztán a levél végén újra megfogalmazza kérését Fabiolához: segíts nekem, adj Antoninusnak tanácsot keresztény szellemben, ne hagyd, hogy ártsen önmagának. Augustinus a levél végén ezt írja: remélem, ő engedelmeskedni fog jóindulatú tanácsodnak, és nem fog gögösen megvetést mutatni irányodban. Lehet, hogy Augustinus tényleg reménykedett egy kicsit abban, hogy Fabiolának sikerül jó útra térítenie a Rómába érkező Antoninust, azonban a levél hangvételéből és a benne felvázolt Antoninus-portréból inkább az valószínűsíthető, hogy Augustinus célja a levéllel az lehetett, hogy Fabiola tudomására hozza, milyen ember valójában a hozzá vendégségbe érkező ifjú, milyen gaztetteket követett el. Nem való-

színű, hogy Antoninus elszántságát és anyagi javakhoz való ragaszkodását Fabiola érvei megváltoztathatták volna, valójában nem is annyira segítséget kér ebben a levélben, mint inkább tájékoztat, egy negatív ajánlólevél keretében előadva, hogy az említett Antoninus egyáltalán nem méltó Fabiola vendégszeretetére és pártfogására.

Nem ismerjük az ügy végkifejletét, sem Antoninus Caelestinushoz intézett petíciójának eredményét, sem az Ep. 209. hatását, amit egy vaskos dokumentáció kísért, sem pedig azt, hogy Fabiola mit tett a levél hatására. Nem tudjuk, hogy Antoninus menedéket talált-e Rómában vagy visszatért *Africába*. Valószínűleg Augustinus újra kézbevette Fussala adminisztrációját, mint az Ep. 224-ből látható. Ez utóbbi levélben levélben egy fussalai papot ajánl, és azt sugallja, hogy Fussala az ő gondoskodása alá tartozik.

A 20* levélben tehát többféle védelmi szándék ötvöződik. Augustinus az ügy előadásában, bár beismeri felelősségét, mégis igyekszik megmagyarázni, hogy mikor milyen motivációk alapján cselekedett, ezzel magát is védelmezi. A nyáj védelme a rossz pásztortól abban a szándékban nyilvánul meg, hogy Antoninus hatalmát korlátozva elveszik tőle az ellene leginkább zúgolódó egyházközségeket, azonban nem mozdítják el püspöki hivatalából az egyház presztízisének védelme miatt. Sőt a 20* levél adta tájékoztatással Augustinus Fabiolát is védi attól, hogy gyanútlanul házába fogadjon és támogasson egy ilyen gazembert, mint Antoninus.

IV. Összefoglalás

Az újonnan megtalált augustinusi levelek szövegeinek elemző vizsgálatából (explication de texte) és a bennük tárgyalt esetek rekonstrukciójából egy részben új kép rajzolódik ki előttünk a korabeli *africai* társadalmi élet egy mozzanatáról és Augustinusnak mint püspöknek a védelmi közbeavatkozásokban megnyilvánuló tevékenységéről. Ez utóbbiban ötvöződik a késő római *patronus* és a keresztény püspök szerepe, amely fő céljának a rábízott lelkek spirituális megmentését tekinti, mikor nyájának tagjai érdekében közbenjár. A levelekből kitűnik, hogy Augustinus sokkal fontosabbnak tartja a lelkek megmentését a túlvilági büntetéstől és a megtévedt bárányok jó útra terelését, mint a konkrét megtorló büntetéseket. Védelméért folyamodnak világi emberek, *Classicianus comes* (1* levél), *Licinius* (8* levél), akik arra kérik, hogy egy másik katolikus püspökkel szemben védje meg őket. A levelek vizsgálatából kiderült, hogy Augustinus mindkettőnek igazat adott az ügyben, és rábeszélő levelet írt a püspöknek, *Classicianus* esetében *Auxilius*nak, *Licinius* esetében *Victornak*, akivel vitás ügyük fennállt. *Classicianus* ügyében egy méltatlan kiközösítést kell visszavonatnia egy fiatalabb püspök kollégával, *Victort* pedig meggyőzni arról, hogy nem őt illeti *Licinius* földjének tulajdonjoga. Mindkét püspöktárhoz írott levelében az ügy jóhiszemű magyarázatát feltételezi csak, *Auxilius*ról például azt, hogy haragjában cselekedett *Classicianus* kiközösítésénél. Ez a jóhiszeműség a 8* levélben addig a pontig megy el, hogy *Victort*, *Licinius* birtokának jogtalan bitorlóját nevezi ki döntőbírónak *Licinius* ügyében. Nemcsak világiak érdekében járt közben egyházi személyeknél, hanem az ellenkezőjére is van bizonyíték, például magasrangú világi személynél, *Africa vicarius*ánál, *Macedonius*nál avatkozott közbe levéllel, és *Possidiustól*, a hippói püspök életrajzírójától tudjuk, hogy sikeresen (*Vita* 20,1,2-4). Az esetek legnagyobb részében azonban *clericus*ok ügyében intézkedik, *clericus* az a *Justus* nevű szerzetes, akiről kijelenti, hogy nem hamisító (4* levél), *clericus*ok a 9* levél névtelen szerzetesei, akik megverték egy magas rangú világi embert, vagy a 13*, 78, 65. levél nőügyekbe keveredő szerzetesei, vagy a 15* levél névtelen apácája, aki az intéző erőszakának esett áldozatul. Ha világi emberekkel szemben kell megvédeni a *clericus*okat, Augustinus leleményes eszközökhöz folyamodik, a testi fenyítés miatt panaszt tévő *honestiorral* szemben felhívja az ügyét tárgyaló püspök, barátja, *Alypius* figyelmét a császári törvényekre, amelyeket felhasználhat a panaszossal szemben, aki írásos beadványában elhallgatott az ügy szempontjából fontos tényeket,

a 14* és 15* levelekben pedig az apáca megerőszkolójára azt a büntetést kéri a bűnös feljebbvalójától, hogy bocsássák el intézői tisztségéből. Súlyos problémaként jelennek meg a levelekben a szexuális kihágások, utalván ezzel a kereszténység elterjedésével megjelenő keresztény morál előírásaira, a *clericusok* számtalan kísértésnek és ördögi mesterkedésnek vannak kitéve a korabeli keresztény gondolkodás szerint, néha sikerül ezeknek ellenállniuk, mint a 13* levél szerzetesének, néha pedig nem, és akkor az a büntetésük, hogy elveszítik egyházi tisztségüket, lefokozzák őket.

Nemcsak egyének, hanem csoportok, elsősorban a szegényebb rétegek szociális védelmében is szerepet vállalt Augustinus. Possidius azt írja, hogy *Compauperum vero semper memor erat (Vita 23,1)*, a hippói püspök a *Sermones*ben többször hívta fel a hívek figyelmét az adakozásra. Az egyház növekvő vagyona, amelyre az a 7* levél is utal, melyben egy egyháznak adományozott pénzösszeg miatti jogi bonyodalomról van szó, a karitatív tevékenység folytán a szegényebb rétegek szociális védelmét is szolgálja, nemcsak az olyan rossz pásztrok gazdagodását, mint a 20* levélben szereplő fussalai Antoninus. A jótékonykodást, amit a korábbi századokban főleg a császárok és a római arisztokrácia gyakorolt, például gabonaosztás, középületek és utak építésének formájában, egyre inkább az egyház és annak irányítói, a püspökök vállalták magukra. Adományaik kisebbek az alamizsnaosztáskor, de direktbbek. A 20* levélből például kiderül, hogy befogadják a fussalai Antoninust anyjával és mostohaapjával együtt és gondoskodnak a felnőttek ellátásáról és a gyermek Antoninus neveléséről. Nyilvántartást vezetnek az egyházközséghez tartozó szegényekről (*matricula pauperum*). A IV–V. században a *colonusok* helyzete egyre súlyosbodik, életkörülményeik romlanak, helyzetük egyre inkább a szolgállopothoz közelít, amire számos bizonyíték van ezekben a levelekben is. A 24* levélből kiderül, hogy a püspöki bíróság tárgyalhatott olyan ügyet is, amely egy személy szabad jogállásának a megállapítására vonatkozott. Ezekben az ügyekben Augustinusnak a római törvényeknek megfelelően kellett eljárnia, ennek érdekében küldött egy jogi kérdésekkel teli levelet a jogász Eustochiusnak. A 24* levélben szereplő kérdések, amely szerint szabad gyerekeket adnak el szolgasorba, megmutatja a feszültséget a keresztény etika elvei és a püspök polgári kötelezettségei között, amelyek Augustinust gyakran nyugtalaníthatták hasonló esetekben. Ez a levél jelzi a katolikus püspök társadalmi befolyását a polgárok mindennapi életére.

A *colonus* réteget a helyi hatalmasságok visszaélésein kívül, amire a 20* levél szolgáltat számos példát, még az emberkereskedők is fenyegetik, akik fogságba ejtenek, erőszakkal vagy csellel számos *colonust*, akiket hajókra rakva a tengerentúli provinciákba szállítanak, ahol rabszolgaként eladják őket. Ezek közül az egyház szabadít ki nagyobb csoportokat, például a 10* levélből egy 120 fős emberszállítmány lelepleződéséről tudunk, akiket az egyház támogatásával sikerül hazajuttatni családjaikhoz. Ezekben és más súlyosnak tűnő esetekben is az az általános tendencia, hogy az egyházi bíróság nem szab ki büntetést, nem torolja meg a vétkeket, csak védelmez, vagyis például kiszabadítja az emberket, és csak fenyegetőzik, igyekszik elijeszteni a bűnösöket az elkövetett bűnre vonatkozó jogszabályok emlegetésével.

A levelekben tárgyalt esetekből az *episcopalis audientia* intézményének problematikussága rajzolódik ki, ezzel ugyanis a császári törvényhozás a püspöknek a polgári döntőbíró és az egyházi bíró szerepének kombinációját adta meg. Ezzel magyarázhatók ezek a beavatkozások is. A püspöknek tekintélye és hatalma volt, eredetileg mint a keresztény közösségben a lelkek összehétkítő pásztorának, később Constantinus rendelete szerint mint *arbiter ex compromisso*-nak: ez olyan típusú bíró volt, akit a peres felek egyetértően kértek fel a bíraskodásra. Ez az intézmény megadta az egyháznak a hatalmat arra, hogy a keresztény morál és megbocsátás elveivel igazítsa a bíraskodását, ahogy ez meg is történik, és ami abban nyilvánul meg, hogy az egyház nem megtorolni igyekszik a bűnöket világi szabályok szerint vagy azzal, hogy világi

hatóságoknak adná át az ügyet, hanem csak az elnyomottak védelmére törekszik, és legfeljebb fenyegetőzik a súlyosabb büntetéssel. Igyekszik azt az elvet követni, amit Augustinus *Regulája* is megfogalmaz arról, hogy a hibázót hogyan kell figyelmeztetni:

„Szeressétek az embert, de a bűnt gyűlöljétek!” Ez az utóbbi törekvés főleg akkor érhető tetten, ha *clericus*ok védelméről van szó, akiknek a bűneit, még ha főbenjáró vétkekről van is szó, az egyházi bíróság tagjai úgy kezelik mint spirituális jellegű kérdéseket és olyan büntetést is szabnak ki rá. Ám az egyház presztízsének védelmében vagy a súlyos *clericushiány* miatt, amire a 22* levél is utal, nem egykönnyen fosztják meg rangjuktól a vétkes püspököt, például fussalai Antoninust vagy a földet jogtalanul bitorló Victort vagy a jogtalan kiközösítést elrendelő Auxiliust. Ennek ellenére azonban az egyház presztízsének védelmét szem előtt tartva mindig igyekeznek bizonyos jogorvoslatot adni a kárt elszenvedetteknek: a fussalai Antoninusnak például vissza kell adnia az elrablott javakat azoknak, akiktől elvette, az ellene fellázadó egyházközségek élére más püspököt neveznek ki – igaz, csak hosszas huzavona után és a nép tiltakozásának engedve.

A levelekből az is kiderül, hogy a püspöki bírósághoz milyen sokféle ügyet hozhattak, amely állami *magistratus*ra is tartozhatott volna, a peres felek azonban azért választhatták ezt a fajtáját az igazságszolgáltatásnak, mert gyorsabb és olcsóbb volt, mint az állami *magistratus*oké. Augustinus közbeavatkozásaiban valóban megfigyelhető az a bölcsesség, körültekintés és diszkréció, amelyet életrajzírója, Possidius említ vele kapcsolatban. Egyedül a 20* levélben részletesen leírt Antoninus-ügy helyezi kevésbé kedvező megvilágításba személyét és mutatja meg, hogy néha az egyház presztízsének védelmében túlzásokba is esett, amikor ezt a súlyos visszaéléseket elkövető püspököt ilyen enyhe büntetéssel illette.

Megtudjuk a levelekből, hogy a feljebbviteli fórumot az egyházi bíróság elé került ügyekben akkoriban a római pápa, az Apostoli Szék alkotta, hozzá fellebbez két ízben is Antoninus a 20* levél szerint, előbb Bonifatius, majd Caelestinus pápához.

A püspök sem tudott mindig segíteni a hozzá fordulók baján, ezt a 22* levélben vallja be Augustinus: „hiába panaszkodunk a szerencsétlenekért, segíteni rajtuk nem tudunk” (Ep. 22*, 2). Itt olyan esetekre utal, ahol állami tisztviselők visszaéléseivel szemben kell fellépnie az egyháziaknak, és azzal a váddal illetik őket az adott *magistratus*ok, hogy az egyháziak akadályozzák őket állami feladataik végrehajtásában. Az egyháziak pedig ilyen esetekben sem vállalták azt a szerepet, hogy a bűnösöket bevádolják a feljebbvalóiknál.

A vizsgált Augustinus-levelekben szereplő ügyekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a püspök szerepe a IV–V. századi *africai* társadalom életében nem csak a hívek lelki és vallási életének irányítására terjedt ki, hanem védekező közbeavatkozásaival részben az elnyomott rétegek védelmezőjeként és a szegények barátjaként lépett fel, és az állami *magistratus*okat érintő ügyekbe is beleavatkozott, valamint minden, a *clericus*okkal kapcsolatban felmerülő ügyben igyekezett az egyház tekintélyét védelmezni a társadalom többi részével szemben.

A Kr. u. IV. századra tehát a *patronus* szerepe a korábbi politikai-szociális, állami intézményből a moralitás és a keresztény vallás elveinek alkalmazása irányába tolódik el, ami azonban csak részben intézményesül az *episcopalis audientia* formájában és nagy mértékben megőrzi egyéni motiváltságot közbeavatkozásaiban.

V. Függelékek

A disszertációhoz függelékként csatoltam az újabban előkerült Augustinus-levelek általam elkészített és magyarázó jegyzetekkel ellátott teljes magyar fordítását.

Függelékként szerepel még az újabb Augustinus-levelek összefoglaló táblázata is, amely a címzetteket, a szakirodalomban előforduló datálási változatokat és témájukat tartalmazza.

KONFERENCIA

V. Magyar Ókortudományi Konferencia

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2002. május 23–25-én Piliscsabán rendezte meg az V. Magyar Ókortudományi Konferenciát. Az elhangzott előadások:

Május 23. „A” szekció:

Bolonyai Gábor: *Prótagoras istenfelfogása*

Buzási Gábor: *Proklos Timaios-kommentárja*

Farkas Zoltán: *Anaginóske polla*

Nagy Levente: *Kísértetek és kísértethit a kora császárkori történetírásban*

Forisek Péter: *Egy rendhagyó római győzelmi áldozat (Florus II 23)*

Kovács Péter: *RIU 7*

„B” szekció:

Hajdu Péter: *Szivárvány*

Lőrincz Barnabás: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum (Kutatási beszámoló)*

Nagy Árpád Miklós: *A kígyólábú-kakasfejú istenalak. Két kommentár a császárkori varázsgemmák és a zsidó vallás kapcsolatához*

Pudleiner G. Dolores: *Izsák és a peszahi bárány*

Fröhlich Ida: *Bibliai történetírás*

Köszeghy Miklós: *Héber nyelvű feliratok és Izrael története*

Május 24. „A” szekció

Kocsisné Csízy Katalin: *Kronológiai problémák Julianos Apostata neveltetésével kapcsolatban*

Patay-Horváth András: *Gondolatok Pausanias olvasása közben*

Gelenczey-Miháltz Alirán: *A költő és a türannosz*

Németh György: *A hazudozó Xenophón*

Bélyácz Katalin: *A salamiszi csata korinthusi emlékművei*

Ösz Ferenc: *Kleomenész – a negatív hagyomány ereje*

Horváth László: *A király „szemei”*

„B” szekció:

Darab Ágnes: *Pliniusi novellák*

Havas László: *A Szent István-i Intelmek szövegkritikájához és forrásához*

Tar Ibolya: *Reális és virtuális tárgyi környezet a császárkor első századának irodalmában*

Takács László: *Nero költői tevékenységének kronológiája*

Adamik Béla: *Az indoeurópai őshaza keletkezéséhez*

Kiss Sándor: *A grammatika eszméjének változása a latin nyelvléírási hagyományban*

Mayer Gyula: *Nyelv és történelem egy római felirat tükrében*

Adamik Tamás: *A Furfo-i felirat (CIL IX 3513) értelmezése*

Ritoók Zsigmond: *Két költemény az Anthologia Latinából*

Borzsák István: *A bibliai Paradicsomtól Mozart Pásztorkirályáig*

Bolyki János: *Etika János evangéliumában*

Szepessy Tibor: *Mitikus és történelmi idő Apollónios Rhodiosnál és Vergiliusnál*

Maróth Miklós: *Aristotelés intelmei*

Vitaest: *A hazai latinoktatás; Az ókortudományi tárgyú könyvkiadás problémái*

Május 25. „A” szekció:

Tóth Péter: *Filozófusok és szentek. Egy kései keresztény apológia a kopt hagyományban*

Bugár M. István: *Szó és kép mint alternatív teológiai közegek a korai kereszténységben*

Mezei Mónika: *Az antik irodalom hatása Tours-i Szent Gergely Historia Francorum című művében*

Nemerkényi Előd: *Latin klasszikusok középkori könyvtárakban: Magyarország a 11. században*

Domány Judit: *Theokritos Hylas-Idyllje*

Schiller Vera: *Áldozatul felajánlott királylányok mítoszköre a görög mitológiában: Erichtheidák – Iphigeneia – Ariadne*

Várady Jenő: *A Hórusz-táblák és Sed-sztélék szimbolikájának eredete és csillagászati vonatkozásai*

„B” szekció:

Fleis Rita: *Szótárak kezelhetőségével kapcsolatos tapasztalatok*

Rihmer Zoltán: *„Orthographiae ratio”. A latin helyesírás fogalma és helye a tudományok rendszerében*

Szőke Ágnes: *A latin szavak magyarosodásának tendenciái*

Havas Lászlóné: *A latinoktatás helyzete Európában az Unio Latina konferencia alapján*

Frenyó Zoltán: *Szent Ágoston hermeneutikája és az európai kultúra szerepe*

Szekeres Csilla: *Cicero és az epikureus fizika*

Tüske László: *A poétika arabul*

A VI. Magyar Ókortudományi Konferenciát 2004-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem szervezi.

Németh György

Korai szerzetesség – elmélet és gyakorlat

Beszámoló a Magyar Patrisztikai Társaság II. tudományos konferenciájáról

2002. június 21-23. között második alkalommal került megrendezésre a tavaly megalakult Magyar Patrisztikai Társaság tudományos konferenciája az ókori kereszténységről. A helyszín ismét Kecskemét, közelebbről a Piarista Rendház és Gimnázium díszterme volt, a Rendház házfőnökének, Dósai Attilának a jóvoltából, aki ebben az évben is – Bugár Istvánnal, Heidl Györggyel és másokkal együtt – kiemelkedő szerepet játszott a konferencia szervezésében és lebonyolításában. A hivatalos támogató szervek között volt még Bács-Kiskun Megye Önkormányzata, Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata és az Európa Értérendjéért Pedagógiai Egyesület.

A tavalyi, két egymás mellett párhuzamosan működő szekcióban zajló konferenciával elmentben – amikor is az előadók tetszőleges témákkal jelentkezhetek be –, ebben az évben hét, egymást követő úgynevezett ülésszakban és meghatározott témakörben hangzottak el előadások. A megadott cím – *Korai szerzetesség – elmélet és gyakorlat* – így is sokirányú vizsgáldást biztosított az előadók számára.

Már a konferencia széleskörű áttekintést adó nyitóelőadása (**Vanyó László** *Mózes-tipológia a IV-V. századi aszketikus irodalomban*) érzékeltette a megadott témakör tág lehetőségeit, az ezt követő hozzászólások pedig megelőlegezték azt az élénk tudományos érdeklődést, nyitottságot és figyelmet, amely a konferencia résztvevőit az elviselhetetlen hőség ellenére is mindvégig jellemezte. Vanyó László előadása túl azon, hogy példák sokaságát sorakoztatta fel a Mózes-tipológia évszázadokon átívelő, a keleti és nyugati kereszténységben egyaránt jelenlévő, különböző kontextusokban értelmezett használatára, arra a fontos problémára is ráirányította a figyelmet, hogy a kutatásban nem tisztázott még, az egyes szerzőknek kiktől és milyen műveket volt lehetőségük olvasni, és ebből adódóan milyen lehetett a szellemi hatások mechanizmusa.

A korai szerzetesség előtörténetének elméleti vonatkozásait tekintve is kiemelkedő szerepet játszó Órigenész munkássága ez alkalommal is megkerülhetetlen volt; a konferenciának félig tréfásan akár az „Órigenésztől Órigenészig” alcímet is adhatnánk, hiszen az előadások nagyobb része beilleszthető abba a kronológikus és szellemi keretbe, amely az alexandriai tudós működésétől a VI. század elejéig ható Órigenész-vitáig tartott. **Somos Róbert** *A vitázó Órigenésze* a nagyhatású tudós ezen oldalát három területre összpontosítva mutatta be: tanításában, az egyházon belüli vitákban és az eretnekellenes polémiákban. **Perczel István** *Az 553-as antiorigenista zsinat. Ki ítélte el kit, mikor, hogyan és miért?* című előadása a megelőző kutatások tanulságait felelevenítve és részben hasznosítva folytatott oknyomozást az 553-as zsinat és annak aktái körül kialakult ellentmondások feloldása érdekében. A vasárnap délelőtt elhangzott záróelőadás pedig (**Kránitz Mihály** *Órigenész mint a korai szerzetesség forrása*) az *anakhóreo* ige jelentésének vizsgálatán keresztül éppen azt a szellemi, lelki hatást igyekezett körüljárni, amelyet Órigenész munkássága és személye gyakorolt a korai szerzetességre.

Az elhangzott előadások egy másik, tágabb körében azokat említhetjük, amelyek a keleti, egyiptomi és szír remeteség-szerzetesség kérdéseit teológiai, történeti, irodalmi, nyelvészeti és egyéb szempontokból vizsgálták. **Baán Izsák** *A remeteség életformája és viszonya a közösséghez keleten* a sokféle életmód közül az anakhóretákét állította előadásának középpontjába, **Sándor Balázs** *Három kép a szerzetesek szerepéről a Szentháromság és a krisztológia dogmáinak megszilárdításában* a szerzetesség és az orthodoxia kapcsolatát az elmélet és a gya-

korlat példáin keresztül mutatta be. **Perendy László** *Tatianosz és a keresztény szerzetesség kezdetei* az elsősorban evangéliumharmóniájáról ismert szerzőnek „a Megváltó szerinti tökéletes életformá”-ról vallott nézeteit elemezte. **Hasznos Andrea** *Graeco-coptica: „Templom” Pachomius irodalmában* elsősorban a *Vita prima* alapján vizsgálta a keresztény templom szó görög és kopt megfelelőit, miközben igyekezett általánosabb következtetéseket is levonni a görög jövevényszavaknak a korabeli kopt nyelvben betöltött szerepéről. **Jakab Attila** *Antoniosz és Pakhomiosz. Az aszketikus életmód különböző megnyilvánulásai Egyiptomban a társadalomtörténeti megfontolások tükrében* – többek között – azt a máig is sokat vitatott kérdést vetette fel ismét, hogy az aszketikus életmód formái milyen mértékben következtek a társadalmi kötelezettségektől való megszabadulás vágyából. **Geréby György** *A mentális ima két paradigmája: Evagrius Ponticus és Loyolai Szent Ignác* Evagrius egy mondasából („Ha helyesen imádkozol, teológus vagy – ha teológus vagy, helyesen imádkozol.”) kiindulva vizsgálta a mentális ima mibenlétét, illetve annak a nyugati hagyományban való megváltozását. **Pesthy Monika** *A lüpe fogalma Evagriosznál* az egyiptomi remete által felsorolt nyolc bűnös gondolat közül a lüpe fogalmát járta körül két szempontból: egyrészt hogyan írja le ezt Evagriosz elméletben, másrészt mi a fogalom tartalma a gyakorlatban, illetve hogyan viszonyul mindez a sztoikus lüpe-definícióhoz. **Bugár István** *Epiphániosz a szerzetesi lelkiségről: Az úgynevezett Testamentum Epiphanii a IV. századi spirituális irányzatok tükrében* azt vizsgálta, hogy a ciprusi püspök mennyiben tekinthető a szerzetesi lelkiség teoretikusának.

Az előadások egy harmadik, értelemszerűen kisebb csoportjába azokat sorolhatjuk, amelyek a korai szerzetesség nyugati képviselőivel, illetve elméleti háttérével vagy megnyilvánulási formáival foglalkoztak. **Heidl György** *Az egység szemlélése. Remete Szent Antal és Szent Ágoston* című előadása Ágoston monasztikus teológiájából az *unum cor* fogalmát kiemelve bizonyította, hogy a szakirodalomban gyakran különválasztott individuális és kollektív értelmezés nem különböztethető meg, a fogalom háttérében olyan teológia áll, amely mindkettőt egyszerre hordozza. **Kendeffy Gábor** *A két út tanítása Lactantiushnál* egyfelől azt az érdekes teológiai kontextust (például a másodszülött Fiú gondolata) mutatta be, amelynek keretében a pogány és zsidó-keresztény kultúrában egyaránt jelenlévő tanítás Lactantius esetében megjelenik, másfelől pedig hangsúlyozta, hogy jelen szerző értelmezésében az erényes élet lényegét a szenvedélyek leküzdése jelenti. **Frenyó Zoltán** *Regula és történetfilozófia Szent Ágoston gondolkodásában* Ágoston szeretetfilozófiáját tette áttekintése kulcsfogalmává. **Hudák Krisztina** *A gót szerzetesség problémája a IV. században* a szerzetességnek a kutatók által is alig ismert területére irányította rá a figyelmet.

Mind a keleti, mind a nyugati szerzetességhez kapcsolódva elhangzottak olyan előadások, amelyek az életeszmény példaszerű megvalósulását vagy a korszak jellemző hagiográfiai műfajában, a *vita*-ban való irodalmi megkonstruálását állították középpontba. **Orosz Atanáz** *A szerzetesség kezdetei – alexandriai pápa-szemmel. Athanasziosz Antal-életrajzának sajátosságai* két kérdésből kiindulva mutatott rá a *vita* tendenciózusságára: miért tartotta az alexandriai püspök egyedül Antal példáját is elegendőnek, illetve milyen Antal-kép található emögött; mindkét esetben hangsúlyozva a krisztusi példa, az evangéliumi inspiráció és az egyházon belülség meghatározó szerepét. **Tóth Péter** *Lükopoliszi Szent János hagiográfiai dossziéja* konkrét példán keresztül szemléletesen mutatta be, mit is kell értenünk a bollandisták által bevezetett hagiográfiai dosszié fogalmán. **Tóth Judit** *A biosz filozofikus elemei Nüsszai Szent Gergely Vita Macrinae-jában* az életrajzban a filozófiai és biográfiai hagyományokra támaszkodó, irodalmi eszközökkel megformált „filozófus” ideál megvalósulását vizsgálta, megpróbálva megragadni a biosz filozofikus mibenlétét. **Puskely Mária** *Valeria Melania Junior (383-439) mint korai „szerzetes-modell”* egy kevésbé ismert római arisztokrata nő életútján keresztül mutatta be a szerzetesi eszmény megvalósulásának egy lehetséges

útját. **Sághy Marianne** *A lerinumi paradicsom. Monasztikus erények az V. századi gallo-római püspök-életrajzokban* a Szent Mártont követni akaró arisztokraták életrajzain keresztül mutatott rá retorika és történelem összefonódásaira a vitákban. **Adamik Tamás** *Szent Jeromos és a szerzetesrendek* azt vizsgálta, miként fogalmazta meg Jeromos szerzetesi eszményét és tapasztalatait szépirodalmi igénnyel megírt műveiben, elsősorban három életrajzában és 22. levelében, és ugyanakkor miként adta a rá jellemző humorral és szarkazmussal ezek kritikáját is. **Majorossy Imre Gábor** *A trubadúr-iskolák aszketikus előképei* egy fiktív dialógus elemzésén keresztül mutatott rá az aszketikus eszmék irodalmi hagyományban való továbbélésére és módosulásaira.

Az egyes szekciók – nem mindig hálás – elnöki teendőit a következő kollégák látták el: Nemeshegyi Péter, Bugár István, Perczel István, Jakab Attila, Geréby György, Sághy Marianne és Somos Róbert.

A konferencia már említett záróelőadását **Nemeshegyi Péternek**, a Magyar Patrisztikai Társaság elnökének, az első magyar Órigenész-kutatónak személyes élményeket sem nélkülöző, gondolatgazdag zárószavai követték, amelyek a buddhizmus példáinak a bekapcsolásával mintegy egyetemes keretbe helyezték a konferencia témáját, hangsúlyozva, hogy a transzcendenciára vágyakozó ember gondolkodása minden kultúrában hasonló. Ezután még néhány gyakorlati tudnivaló következett, illetve a jövőre tartandó konferencia témájának a meghatározása: ezúttal az egyházatyák és az eretnekségek kapcsolatára esett a választás.

A konferencia feszes munkájához kulturális programok, könyvadás és kötetlenebb beszélgetési lehetőségek is kapcsolódtak. 21-én, pénteken este a *Középkori falképek a történelmi Gömör megyéből* című, nagy szakmai visszhangot kiváltott vándorkiállítás helyi megnyitójára került sor a Gimnázium aulájában, amelyet régi zenei számok előadása tett hangulatosabbá. Az ezt követő fogadás, illetve a szombat esti – ugyancsak asztali zenével kísért – vacsora az előadások után megkezdett viták folytatására is lehetőséget adott. Mindezek mellett a konferencia tagjai római katolikus szentmisén, illetve orthodox liturgián is részt vehettek.

A jó légkörű és hasznos hozzászólásokkal kísért szűk három napnak a tudományos eszmecserén túl az is eredménye volt, hogy a magyar patrisztika ma még nem nagyszámú művelői jobban megismerhették egymás eredményeit, terveit. Részben a kutatások szélesebb körű megismertetése érdekében is a konferencia szervezői és a Magyar Patrisztikai Társaság vezetősége az előadások anyagának kötetben való megjelentetését is tervezik.

D. Tóth Judit

II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen

11. September 2002, Mittwoch

Gruppe 1

K. Póczy: *Canabae legionis und Colonia am RheinDonaulimes (Festvortrag)*

M. Nagy: *The Pattern of the Distribution of Towns in Pannonia*

P. Scherrer: *Stadtbürger und Militärperson - Fallstudie Noricum*

Gruppe 2

S. Jilek: *Das Militär in den städtischen Zentren des Hinterlandes am Beispiel von Wels - Ovilava und St. Pölten - Aelium Cetium*

H. Ubl: *Lauriacum und die Legio II Italica - Gründe für Wachstum und Vergehen einer Stadt*

H. Dolenz: *Römisches Militär in der Stadt Virunum auf dem Magdalensberg*

12. September 2002, Donnerstag

Gruppe 3

M. Vomer Gojković: *Die Verbindung von Heer mit dem Leben von Poetovio*

E. Szőnyi: *Inter Brigetionem et Savariam*

L. Borhy: *Militaria aus der Zivilstadt von Brigetio (Fo.: Komárom / Szőny-Vásértér, 1992-2002)*

Gruppe 4

M. Mirković: *Military Units and Building of City Walls in Sirmium*

I. Lazar: *The Streets in Celeia*

O. Sosztarics: *Die Wehranlagen von Savaria (mit einem Beitrag von D. Gabler)*

Gruppe 5

K. Kérdő: *Die Vorfahren von Aquincum und ihr Nachleben: neue archäologische Angaben zur Geschichte von Aquincum Viziváros*

P. Zsidi: *Vormunicipalische Verteidigungssysteme in Aquincum*

F. Redő: *Strategical Significance and its Effect on the Development of an Innerpannonian Municipium Salla*

Gruppe 6

R. Risy: *Zur Stadtgründung von Aelium Cetium aus archäologischer Sicht*

W. Kovacsovics: *Iuvavum - Neue Forschungen zur Struktur der römischen Stadt*

M. Mosser: *Zivile und militärische Aspekte in der Nutzung des Legionslagerareals von Vindobona*

Gruppe 7

J. Fitz: *Neue Resultate der pannonischen Forschung auf der Grundlage des Bandes 6. der Römischen Inschriften in Ungarn*

M. Németh: *Neue epigraphische Angaben zur Administrationswesen von Aquincum (vorl. T.)*

G. Kárpáti: *Recent researches in Sopianae (Pécs, Main Square)*

14. September 2002, SamstagGruppe 8

M. Jeremić: *Sirmium - L'Organisation Urbaine à la Lumière des Nouvelles Recherches*

I. Popović: *Le sarcophage Romain de Sid: les nouvelles informations sur le territoire municipal de Sirmium*

R. Krempuš: *Celeia (Nor.): topographische Erkenntnisse 1992–2002*

Gruppe 9

M. Doneus - R. Jernej - Ch. Gugl: *Luftbildarchäologie in Virunum: ein römisches Lager östlich der Stadt?*

Szabó Árpád-emlékülés

2002. április 17-én a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézete, az MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottsága és Magyar Tudománytörténeti Intézete a Magyar Tudományos Akadémia épületében emlékülést tartott a nemrég elhunyt akadémikus, Szabó Árpád tiszteletére. Az emlékülés programja Pataki Ferenc megnyitója után:

Ujfalussy József: *Hat évtized távolában*

Schulteis Emil: *Az ókori medicina hagyományozódása az egyházatyáknál (Szabó Árpád emlékére)*

Sarkady János: *Az egyedi láttatású ókori világ (Szabó Árpád kutatásairól)*

Michel Federspiel (Clermond-Ferrand): *Szabó Árpád eszemeisége*

T. Tóth Sándor (Kolozsvár): *A matematikatörténet keretei (Társszerzőm: Szabó Árpád)*

Ferge Gábor: *Az Existencia folyóirat történetéből (Főszerkesztőnk emlékére)*

Németh György

Classica – Mediaevalia – Neolatina

(Tudományos tanácskozások a 2006-os neolatin konferencia előkészítésére / Préparation du Colloque IANLS 2006)

Az ELTE Eötvös Collegiumának, a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszékének, a PPTE Ókortudományi Tanszékének, a DAB bölcséleti-, művészeti- és ókortudományi szakbizottságának, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének közös rendezvénysorozata. Az előadások Budapesten az Eötvös Collegiumban, illetve Debrecenben a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában hangoztak el.

Program

Classica

K. A. Neuhausen: *De Carneadis aliquot adhuc incognitis fontibus*

L. Bessone: *Ottaviano Augusto e il regnum dei Caesares*

Mme Fr. Cavaggioni: *Il Saturnino di Floro: elementi di continuità, omissioni e incongruenze nel ritratto di un seditiosus*

J. M. Alonso-Núñez: *Los historiadores contemporaneos de Floro*

Forisek Péter: *An Extraordinary Military Sacrifice in Florus?*

Havas László – Szűcs Gábor: *Florus en Hongrie*

Charles Guittard: *L'hospitalité dans l'Amphitryon de Plaute: hiérophanie et hiérogamie*

Gérard Capedeville: *La panthéon étrusque*

Caroline Févriers: *L'expiation des prodiges à Rome*

Charles Guittard: *La formule "siue deus siue dea" dans les prières latines*

Gérard Capedeville: *La mobilité sociale en Etrurie*

Mediaevalia

Adamik Tamás: *Grammar, Rhetoric and Logic in the "Metalogicon" of Johannes Saresberiensis*

Madas Edit: *La prédication en Hongrie entre 1000 et 1300*

Neolatina

R. Szalay Ágnes: *Gemeinsame Europa der Humanisten*

Tar Ibolya: *Ein Dokument der antitürkischen Aktivität: Die oratio von Baranyai Decsi*

Imre Mihály: *Der ungarische Türkenkrieg als rhetorisches Thema in der frühen Neuzeit*

Kecskeméti Gábor: *Hungarian Connections of Nicodemus Frischlin*

Sarbak Gábor: *Miracula S. Pauli primi Heremitae*

Jankovits László: *Neo-Latin Literature in the Jagellonian Age in Hungary: Problems and Perspectives*

Ötvös Péter: *Die römische Latinität in Siebenbürgen – Martin Opitz und die Epigraphik*

Sz. Galántai Erzsébet: *Moderne Lateinlektüre*

Szabadi István: *Die Anfänge der humanistischer Geographie in Siebenbürgen (die Wiederweckung der Klassizität)*

Szörényi László: *Záróelőadás/Clôture*

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú – elsősorban egyetemi és múzeumi – kiadványokat ismertetünk, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak „titkossá”. Célunk az, hogy e kötetek terjesztését adataik pontos közlésével elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást, akár önrecenzió, akár pontos, de rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, diszsertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nem csak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus könyvkiadói viszonyokra és a könyvterjesztés gyengélkedéseire, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülik az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közzététele, nem az értékelés. Kíváncsinos lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (*kiadó, terjesztő, ISBN szám, oldalszám, név, cím, telefonszám*), és a kiadvány *mennyibe kerül*. Szerkesztőségünk ezúton mond köszönetet mindazon kiadóknak és szerzőknek, akik publikációikat eljuttatták hozzánk, lehetővé téve, hogy megismertessük azokat olvasóinkkal.

A rovatot összeállította Németh György.

Arisztophanész vígjátékai. Fordította Arany János. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Bolonyai Gábor. Utószó Kövendi Dénes. Osiris Klasszikusok. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 867 old. ISBN 963 389 196 5. Ára: 4200 Ft.

Canós i Villena, Isabel: L'epigrafia grega a Catalunya. Hungarian Polis Studies 9. Debrecen, 2002. 291 old. + 129 tábla. ISBN 963 472 689 5. Ára: 3000 Ft.

Megrendelhető a DE Ókortörténeti Tanszéken, E-mail: pforisek@freemail.hu.

Déri Balázs: A részek és az egész. Prudentius *Cathemerinon* című himnuszciklusának szerkezete. Apollo Könyvtár 22. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001. 228 old. ISBN 963 446 167 0. Ára: 1500 Ft.

Hajdu Péter: Claudius Claudianus eposzai. Apollo Könyvtár 23. Argumentum Kiadó, Budapest, 2002. 218 old. ISBN 963 446 191 3. Ára: 1500 Ft.

Harmatta János: Selected Writings. West and the Unity of the Ancient World. AGATHA XII. Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszék. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 347 old. ISBN 963 472 619 4. Ára: 1600 Ft.

Havas László: Corpus rei publicae. Studia historico-philologica collecta. Agatha IX. Debreceni, 2002. 469 old. ISBN 963 472 630 5. Ára: 1500 Ft.

Kertész István: Botrányok az ókorban. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 243 old. ISBN 963 8033 24 X. Ára: 2480 Ft.

Maróth Miklós: A görög filozófia története. Studia Classica IV. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 575 old. ISBN 963 9296 49 X. Ára: 2450 Ft.

Moravcsik Gyula: A papíruszok világából. Készült Tillinger Péter műhelyében, Szentendrén, 2002. 302 old. ISBN 963 440 858 3. Ára: 1800 Ft.

A kötet a *Parthenon kétnyelvű klasszikusai* sorozatban 1942-ben megjelent mű hasonmás kiadása. Megrendelhető a kiadónál: Tillinger Péter, 2000 Szentendre, Nagyvárad u. 11/a. E-mail: tillinger@freemail.hu

Nazianzoszi Szent Gergely beszédei. Fordította és a jegyzeteket írta Vanyó László. Ókeresztény Írók Társasága, Budapest, 2001. 415 old. ISBN 963 361 302 7. Ára: 2600 Ft.

Onomasticon provinciarum Europae Latinarum (OPEL). Vol. IV. QVADRATIA-ZVRES. Ex materia ab András Mócsy, Reinhardo Feldmann, Elisabetha Marton et Mária Szilágyi collecta, composuit et correxit Barnabás Lőrincz. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien, 2002. 243 old. ISBN 3 902086 05 X. Ára 27,54 Euro.

A Mócsy András által kezdeményezett munka zárókötet. Megrendelhető: Phoibos Verlag, Anzengrubergrasse 19/14, A-1050 Wien, Austria, e-mail: phoibos@eunet.at

Polübiosz Történeti Könyvei. Ford. Muraközy Gyula, Forisek Péter, Kató Péter, Patay-Horváth András, Sipos Flórián. A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegye Imre, Forisek Péter, Szűcs Gábor, Mayer Péter. Az utószót Tegye Imre írta. A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze. ISBN 963 202 616 0. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002. Ára: 7900 Ft.

Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője. 25/3 Pars Archaeologica 2000-2001. Szerkesztő: Ilon Gábor. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 2002. Ára: 3000 Ft.

Simon Attila: Az örök feladat. Antik Tanulmányok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2002. 158 old. ISBN 963 260 170 X. Ára: 1000 Ft.

Tanulmányok Arisztotelészről és antik drámákról.

Várady, László: Die anders verlaufene Geschichte. Antike und Geschichtsdeutung für heute. Anthologie von Mikro- und Makroanalysen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 382. old. ISBN 963 05 7928 6. Ára: 2000 Ft.

FELHÍVÁS

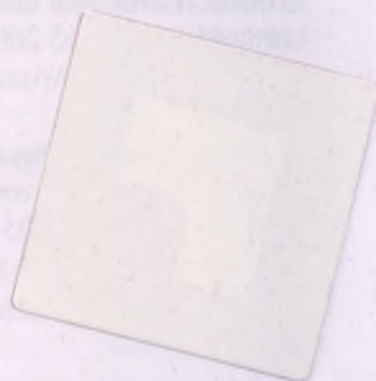
A Debreceni Akadémiai Bizottság Epigraphikai Munkabizottsága
2002. december 5-6-án rendezi meg a IV. Epigraphikai Kerekasztalt.

A kerekasztal témája:

kultuszok és feliratok.

A kerekasztal helyszíne:

MTA Debreceni Akadémiai Bizottság Székháza
4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.

Bulletin of Ancient Studies

No. X.

Editor-in-chief: György Németh

Editors: Péter Forisek, Ágoston Keisz

The aim of this periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalist and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

<u>Aurea Aetas</u> (An interview with a prominent Hungarian classical scholar) Németh, György: Interview with Professor Julius Moravcsik	3
---	---

<u>New Generation</u> (The abridged versions of two PhD dissertations) Kisdi, Klára: The Epitomes and Epistles of Virgilius Grammaticus..... Óbis, Hajnalka: Civil and Religious Life in North-Africa in View of the New Augustinian Letters. Methods of Defence in Augustine's Correspondence	8 12
--	---------

<u>Conference</u> Németh, György: 5th Hungarian Conference on Classical Studies..... D. Tóth, Judit: Early Monasticism – Theory and Practice. 2nd Conference of the Hungarian Society of Patristic Studies II. Internazionale Konferenz über norisch-pannonische Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen Németh, György: Workshop Commemorating Árpád Szabó Forisek, Péter: Classica – Mediaevalia – Neolatina	28 30 30 33 34 35
---	----------------------------------

<u>Top Secret Publications</u>	36
--------------------------------------	----

T a r t a l o m

Aurea Aetas

Németh György: Beszélgetés Julius Moravcsik professzorral.....	3
--	---

Utánpótlás

Kisdi Klára: Virgilius Grammaticus Epitomái és Episztolái.....	8
Óbis Hajnalka: Észak-Afrika polgári és vallási élete az újabb augustinusi levelek alapján. <i>A defensio</i> módszerei Aurelius Augustinus levelezésében	12

Konferencia

Németh György: V. Magyar Ókortudományi Konferencia.....	28
D. Tóth Judit: Korai szerzetesség – elmélet és gyakorlat. Beszámoló a Magyar Patrisztikai Társaság II. tudományos konferenciájáról	30
II. Internazionale Konferenz über norisch-pannonische Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen.....	33
Németh György: Szabó Árpád-émlékezés	34
Forisek Péter: Classica – Mediaevalia – Neolatina.....	35

<u>Szigorúan titkos kiadványok</u>	36
--	----